

Центральноукраїнський національний технічний університет
Економічний факультет
Кафедра «Міжнародних економічних відносин»

«Допущено до захисту»
Зав. кафедрою МЕВ
д.е.н., професор

_____ Іван МИЦЕНКО
« ____ » _____ 2022 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
за другим (магістерським) рівнем вищої
освіти

на тему
«Вплив еміграції на економічний розвиток України»

Виконав здобувач вищої освіти
2 курсу, групи МЕВ-21м(1,4)
ОПП «Міжнародні економічні
відносини»
спеціальності 292 «Міжнародні
економічні відносини»

_____ Стороженко В.А.
« ____ » _____ 2022 р.

Керівник роботи
д.е.н., професор

_____ Іван МИЦЕНКО
« ____ » _____ 2022 р.

Рецензент _____
_____

м. Кропивницький

Анотація

Вплив еміграції на економічний розвиток України. – Рукопис.

Кваліфікаційна робота на здобуття вищої освіти ступеня “магістр” за освітньо-професійною програмою «Міжнародні економічні відносини» зі спеціальності «Міжнародні економічні відносини» – Центральноукраїнський національний технічний університет. – Кропивницький. – 2022.

У кваліфікаційній роботі визначені сутнісні характеристики міжнародної міграції людських ресурсів та приділено основну увагу еміграції. Проаналізовано теоретичні концепції міжнародної міграції людських ресурсів. Обґрунтовано методику оцінки впливу еміграції на економіку країни. Визначено структурно-динамічні характеристики міграції в Україні. Проведено оцінку взаємозв'язку еміграції та показників ринку праці та впливу еміграції на економічне зростання України. Проаналізовано досвід європейських країн у вирішенні проблеми еміграції та обґрунтовано стратегічні напрями підвищення ефективності міграційної політики України для зменшення еміграційного потоку та повернення трудових мігрантів після завершення війни.

Ключові слова: трудові ресурси, міграція, еміграція, ринок праці, економічне зростання, міграційна політика

Anotation

The Impact of Emigration on the Economic Development of Ukraine – Manuscript.

Qualifying work on obtaining a higher education degree "Master" in the educational-professional program "International Economic Relations" in the specialty "International Economic Relations". – Central Ukrainian National Technical University. - Kropyvnytskyi. - 2022 .

In the master's thesis, the essential characteristics of the international migration of human resources are defined and the main attention is paid to emigration. The theoretical concepts of international migration of human resources are analyzed. The method of assessing the impact of emigration on the country's economy is substantiated. The structural and dynamic characteristics of migration in Ukraine are determined. An assessment of the relationship between emigration and labor market indicators and the impact of emigration on the economic growth of Ukraine was carried out. The experience of European countries in solving the problem of emigration is analyzed and the strategic directions for increasing the effectiveness of the migration policy of Ukraine to reduce the emigration flow and the return of labor migrants after the end of the war are substantiated.

Key words: labor resources, migration, emigration, labor market, economic growth, migration policy.

Зміст

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ МІГРАЦІЇ НА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК КРАЇН	9
1.1. Сутнісні характеристики міжнародної міграції людських ресурсів...	9
1.2. Теоретичні концепції міжнародної міграції людських ресурсів	16
1.3. Методичні підходи до оцінки впливу еміграції на економіку країни ..	24
Висновки до розділу.....	31
РОЗДІЛ 2. МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ	33
2.1. Структурно-динамічні характеристики міжнародної міграції в Україні	33
2.2. Взаємозв'язок еміграції та показників ринку праці в Україні	41
2.3. Оцінка впливу еміграції на економічне зростання України.....	50
Висновки до розділу.....	56
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ	59
3.1. Досвід європейських країн у вирішенні проблеми еміграції	59
3.2. Напрями підвищення ефективності міграційної політики України ...	67
Висновки до розділу.....	74
ВИСНОВКИ	76
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	76

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Динамічні процеси глобалізації, інтернаціоналізації виробництва, міжнародної економічної та політичної інтеграції та інтенсифікації світових міграційних процесів зумовлюють підвищення міжнародної мобільності населення України, зокрема висококваліфікованих спеціалістів. Рекордні міграційні потоки, які спостерігалися в світі у 2019 р. і забезпечували покращення ситуації на ринках праці приймаючих країн, призводили до дисбалансу робочої сили в країнах-донорах мігрантів. В умовах запровадження багатьма країнами карантинних заходів з метою запобігання поширенню пандемії COVID-19 запровадженим багатьма країнами (обмеження на пересування між країнами), а також істотне сповільнення економічної активності в усьому світі, призвело до зменшення кількості емігрантів та зростання кількості повернення трудових мігрантів на батьківщину. Проте, в Україні не спостерігалось значного повернення трудових мігрантів у 2020 р., а у 2021 р. еміграційна хвиля відновилася на більш високому рівні. У 2022 р. після початку війни з України виїхало близько 6,5 млн. біженців, значна частина яких вже працевлаштувалася в країнах ЄС та не планує повернення на батьківщину.

Забезпечення державного регулювання міграційних процесів є складним завданням, яке потребує комплексного та системного підходу. Після завершення війни реалізація Плану відновлення України потребуватиме значних трудових ресурсів, які в даний час істотно скорочуються. Тому регулювання еміграції є завданням не лише міграційної політики держави. Міграційна політика України повинна узгоджуватися із стратегічними напрямками сталого соціально-економічного розвитку країни, мінімізації наслідків економічної кризи з урахуванням впливу наслідків та ефектів еміграції на ринок праці та економічне зростання країни. Отже, актуальним є вивчення впливу еміграції на рівень зайнятості працездатного населення, рівень безробіття, економічне зростання, обсяги виробництва та торгівлі, рівень заробітної плати та доходів населення в Україні, що має стати підґрунтям для

визначення стратегічних напрямів удосконалення міграційної політики держави.

Метою дослідження є оцінка впливу зміни еміграційного потоку на економіку України.

Завдання дослідження полягають у:

- визначенні сутнісних характеристик міжнародної міграції людських ресурсів;
- вивченні теоретичних концепцій міжнародної міграції людських ресурсів та виборі базової теорії для проведення дослідження еміграційних процесів в Україні;
- обґрунтуванні методики оцінки впливу еміграції на економіку країни;
- визначенні структурно-динамічних характеристик міграції в Україні;
- дослідженні взаємозв'язку еміграції та показників ринку праці в Україні;
- оцінюванні впливу еміграції на економічне зростання України;
- вивченні досвіду європейських країн у вирішенні проблеми еміграції за рахунок удосконалення міграційної та соціально-економічної політики;
- обґрунтуванні стратегічних напрямів підвищення ефективності міграційної політики України в частині зменшення еміграційного потоку та повернення трудових мігрантів після завершення війни.

Об'єктом дослідження є міграційні процеси в Україні.

Предмет дослідження – вплив еміграції та її наслідків на економіку України, яка характеризується станом ринку праці та економічним зростанням.

Методи дослідження. Для отримання коректних та достовірних результатів у дипломній роботі використано основні положення економічної теорії, теорії економічного зростання, неокласичної теорії міграції, а також такі наукові методи: узагальнення – для аналізу підходів до визначення поняття міжнародної міграції та еміграції, систематизації – для обґрунтування методики дослідження впливу еміграції на економіку країни-донора мігрантів, індукції та дедукції при визначенні сутнісних характеристик еміграції трудових ресурсів

як економічної та соціальної категорії. У дослідженні використано метод інституційного аналізу при вивченні досвіду країн Центральної та Східної Європи щодо врегулювання міграційних дисбалансів після приєднання до ЄС. Застосування порівняльного аналізу дозволило виділити ключові тенденції зміни еміграційного потоку з України, динамічний та структурний аналіз використано для виявлення основних тенденцій на ринку праці та зміни економічних показників в Україні. За допомогою регресійного аналізу здійснено оцінку впливу еміграції на показники ринку праці та економічного зростання в Україні.

Інформаційна база дослідження охоплює нормативно-правові документи України в сфері міграційної політики, офіційні статистичні дані ООН, Державної служби статистики України, Державної міграційної служби України, повідомлення засобів масової інформації, монографії та наукові статті вітчизняних та зарубіжних дослідників з проблем регулювання еміграції та впливу еміграційного потоку на економіку країн.

Дипломна робота складається з вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Основний зміст роботи викладений на 76 сторінках. Робота містить 11 таблиць та 10 рисунків. Список використаних джерел налічує 77 позицій і подається на 7-ми сторінках.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ МІГРАЦІЇ НА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК КРАЇН

1.1. Сутнісні характеристики міжнародної міграції людських ресурсів

Глобальна міграція посилюється, про що свідчить збільшення кількості міжнародних мігрантів, оцінене у 272 мільйони в 2019 році. Кількість біженців також зросла. У 2019 році в усьому світі було оцінено 25,9 мільйона людей, що означало майже удвічі більше, ніж у 2000 році. Крім того, 3,9 мільйона людей були особами без громадянства [1, с. 10]. Хоча мігранти становлять невелику частину населення світу, тобто 3,5%, як абсолютні, так і відносні значення вказують на те, що масштаби цього явища значно зросли за останні півстоліття. Загальна кількість мігрантів у світовій економіці в 1970 році становила 84,5 мільйона, що становило 2,3% світового населення [1, с. 10]. Порівняно з масштабами міграції 1970 року загальна кількість міжнародних мігрантів у 2019 році зросла більш ніж утричі.

Географічна структура міграції за регіонами проживання свідчить, що у 2019 р. 61% від загальної кількості мігрантів проживали в Азії та Європі, відповідно 84 та 82 мільйони, а у Північній Америці - 22% від загальної кількості мігрантів, тобто 59 мільйонів [1, с. 24]. Зростання міграції в глобальній економіці обумовлене все частішим виникненням збройних конфліктів в різних країнах світу, серйозними порушеннями політичної та економічної стабільності, поглибленням економічної кризи в країнах з низьким рівнем розвитку, а також довгостроковими тенденціями, які сформувалися в результаті демографічних змін, швидкого економічного розвитку приймаючих країн, впровадження передових комунікаційних технологій та розвиненості транспортної інфраструктури.

У загальному розумінні поняття міграції означає переміщення фізичної особи, сім'ї або домогосподарства з одного місця проживання в інше. У науковій літературі існує багато підходів до визначення поняття «міграція». На думку С.Н. Айзенштадта, міграція - це «зміна місця проживання, фізичний

перехід (physical transition) індивіда чи групи з одного суспільства в інше, що зазвичай вимагає виходу з відомого соціального середовища та входження в інше, чуже, іншого характеру» [2].

Енциклопедичні видання визначають міграцію з точки зору географічного та соціального аспекту як «географічний рух індивідів або груп індивідів, тобто мобільності людей у вузкому або ширшому географічному просторі» [3, с. 224] та як «переміщення людей, етносів, їхніх частин або окремих представників, пов'язане із зміною постійного місця проживання або з поверненням до нього» [4, с. 385]. Тобто основною ознакою міграційного процесу є обов'язкова зміна місця проживання особи чи цілої сім'ї.

Економічна сутність міграції враховується у визначенні, яке сформулювали Слюсаревський М. та Блинова О., розглядаючи міграцію «як полімотивоване суспільне явище, викликане прагненням до задоволення потреб; воно є можливим завдяки мобільності людини та реалізується як у фізичному, так і у віртуальному просторі» [5, с. 31].

В контексті теми нашого дослідження важливим є розуміння сутності міграції з точки зору її наслідків для країн, які є учасниками міграційного процесу. Так, Моїсеєнко В. визначає міграцію як «форму руху населення, при якому зміна місця проживання на більш чи менш значну відстань та термін супроводжується суспільно значущими економічними, соціальними, демографічними та іншими наслідками (позитивними і негативними, явними або прихованими, поточними або довготривалими тощо) [6, с. 24].

Вчені, що досліджують міграційні процеси на міжнародному рівні, окреслюють поняття міграції як «переміщення населення між країнами» [7, с. 18] або як «переселення населення однієї країни на територію іншої, що завершується зміною громадянства» [8, с. 29]. Міжнародний аспект сутності міграції врахований у визначенні, сформульованому Борутою І.: «міграція визначається як переміщення з різною метою людей через кордони тих чи інших територіальних утворень з метою постійної чи тимчасової зміни місця мешкання» [9, с. 80].

Отже, у нашому дослідженні під міжнародною міграцією будемо розуміти переміщення фізичної особи або сім'ї з країни постійного проживання до іншої країни на тривалий період з метою покращення умов життя та забезпечення економічних, соціальних та психологічних потреб.

В науковій літературі виділяють види міжнародної міграції відповідно до таких критеріїв, як тривалість міграції, характеристика міграційного руху, добровільність прийняття рішення про міграцію, правові підстави міграції, причини міграції (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Види міжнародної міграції населення

Критерій класифікації	Вид міграції
1. Тривалість перебування за кордоном	- короткострокові міграції (сезонне перебування за кордоном, зазвичай тривалістю менше 1 року; виїзд з наміром повернутися), - довгострокові (проживання за кордоном більше 1 року).
2. Характеристика міграційних рухів	- поетапна – від менших населених пунктів до більших, - човникова – рух між місцем відправлення та місцем призначення, - кільцева – між місцем відправлення та місцем призначення, - сезонна – циркулярна міграція, пов'язана з наявністю роботи в даному регіоні, наприклад, на будівництві, збиранні фруктів тощо, зворотна - відбувається в результаті повернення мігранта після одноразової еміграції протягом більш тривалого періоду часу, - ланцюгова – відноситься до груп мігрантів, які обмінюються в пунктах призначення.
3. Характер прийнятого рішення про міграцію	- добровільна – рішення про міграцію прийняте мігрантом самостійно, добровільно та за власною ініціативою, - примусова – міграційні рішення є результатом тиску, наслідком екологічної та політичної ситуації тощо, - вимушена міграція – ситуація, за якої мігранти змушені залишити місце проживання та не можуть туди повернутися – наприклад, біженці.
4. Правова основа міграції	- легальна міграція - перебування за межами країни з дійсними документами, що дають право на перебування в даній країні, - нелегальна міграція – це перебування за межами країни без дійсних документів, що дають право на перебування в даній країні, - нерегульоване перебування – має місце після закінчення терміну дії документа, що дає право на законне перебування.
5. Причини міграції	- трудові міграції – переміщення з метою працевлаштування або підвищення рівня зарплати, - соціальні міграції - переміщення, пов'язані зі зміною місця проживання, фактичною причиною яких є, наприклад, одруження, - міграція за станом здоров'я - переміщення для оздоровлення в санаторіях чи курортах, - туристичні міграції - поїздки, пов'язані з відпочинком, - релігійні міграції - поїздки до місць релігійного культу.

Джерело: складено за [10; 11, с. 23;]

При дослідженні міжнародної міграції вчені розрізняють види міграції залежно від напрямку переміщення мігранта:

- еміграція, що означає виїзд мігранта з країни проживання та переміщення в іншу країну на постійне або тимчасове місце проживання;
- імміграція, що означає прибуття до чужої країни людей, які раніше проживали в іншій країні, з метою постійного або тимчасового поселення;
- рееміграція – повернення емігрантів до своєї рідної країни;
- репатріація – повернення на батьківщину осіб, які вимушено перебувають за кордоном, або осіб, які перестали бути частиною даної держави внаслідок зміни державних кордонів [12, с. 8].

Явище міграції нерозривно пов'язане з процесом глобалізації світової економіки, а значна частина рішень про міграцію приймається потенційними мігрантами через економічні причини, зокрема низький рівень доходів, які вони отримують на батьківщині. Водночас міграцію можна розглядати як фактор, що робить ринок праці більш гнучким, дає змогу пристосовувати рівень зайнятості до мінливих умов попиту.

Міжнародні міграційні рухи зазвичай пояснюють накопиченням факторів, що сприяють цьому явищу, у формі моделі «виштовхування-притягання» («push and pull» [12, с. 9]). Фактори, що підштовхують, включаючи економічні умови, демографічний тиск і високий рівень безробіття в країні походження, зазвичай діють одночасно із «стимулами» в країні еміграції, тобто вищою заробітною платою, можливостями працевлаштування, возз'єднанням родини. Причини, які лежать в основі рішення про постійну або економічну міграцію, різноманітні та поділяються на глобальні, що впливають на загальні міграційні процеси та чинники, що «виштовхують» мігранта з країни проживання, і чинники, які «притягують» мігранта до іншої країни (табл. 1.2). що сприяють імміграції, т. зв фактори тяги. Цей поділ пов'язаний з різними умовами, тобто історичними, демографічними, соціально-політичними, економічними, які впливали на розвиток кожної країни.

Таблиця 1.2

Фактори, що обумовлюють міжнародну міграцію

Група факторів	Фактори «виштовхування»	Фактори «притягання»
Економічні	<ul style="list-style-type: none"> - бідність та низькі зарплати; - високий рівень безробіття; - неможливість працевлаштування за фахом, - низький рівень життя; 	<ul style="list-style-type: none"> - перспективи вищого заробітку; - перспективи підвищення рівня життя; - особистісний або професійний розвиток;
Демографічні	<ul style="list-style-type: none"> - висока народжуваність, - перенаселеність сіл, - надлишок молоді працездатного віку; - відсутність елементарної медичної допомоги; - недосконала система освіти; 	<ul style="list-style-type: none"> - низький і від'ємний приріст населення, внаслідок чого недостатня забезпеченість власною робочою силою;
Соціально-політичні	<ul style="list-style-type: none"> - дискримінація національних меншин, - збройні соціальні конфлікти, - обмеження основних прав людини, - розчарування, пов'язане зі становленням нової системи влади, - небезпека авторитарної диктатури або громадянської війни; - корупція; - порушення прав людини. 	<ul style="list-style-type: none"> - доброзичливе ставлення суспільства, громадської думки та політичних партій до іноземців та національних меншин; - здатність до сприйняття культури інших країн; - почуття безпеки; - політична свобода.

Джерело: складено за [13, с. 17; 14, с. 7]

Сучасна міграція дедалі більше відрізняється від традиційної, «охоплюючи освічених людей, у тому числі висококваліфікованих спеціалістів, які володіють хоча б основами мови країни імміграції», тоді як основними рисами традиційної міграції були «незнання місця призначення міграції, незнання мов, невизначений термін перебування» [15]. Як зазначає Божик П., профіль мігранта сьогодні змінюється, багато з них, вирішуючи мігрувати, роблять це на основі аналізу місць призначення, «зазвичай це еміграція до конкретних країн, регіонів, міст і соціальних кластерів» [Там же]. У міжнародному масштабі все частіше спостерігається явище міжнародної трудової міграції.

Економічні міграції існували завжди, але в умовах глобалізації їх характер змінився. Традиційно їх ототожнювали з економічними міграціями з метою пошуку роботи та кращої заробітної плати, орієнтованих на матеріальні

вигоди [16, с. 28-29]. Вони включають дві групи економічних емігрантів. До першої групи відносяться «мігранти виживання», для яких метою є отримання будь-яких коштів для задоволення часто основних життєвих потреб (їжа, одяг, погашення боргів), тоді як до другої групи - «мобільні мігранти», які прагнуть покращити рівень життя, зокрема придбати предмети розкоші або сформувати початковий інвестиційний капітал з метою подальшого розвитку [17, с. 29].

В даний час «міжнародні трудові міграції визначаються як просторові переміщення економічно активного населення між країнами, що здійснюються з метою поліпшення життєвого становища себе і членів сім'ї або для отримання фінансових ресурсів, необхідних для підтримки існуючих форм життя і господарювання, що сприймаються як умова для збереження культурної ідентичності та сім'ї мігранта» [18, с. 188], або як «добровільне залишення рідної країни з метою роботи в іншій країні» [19, с. 65].

У науковій літературі виділяють п'ять типів економічних міграцій: «(1) міграції висококваліфікованих працівників, які представляють вільні професії, а також пов'язані з міжнародними корпораціями; (2) міграції працівників із середньою професійною освітою; (3) міграції некваліфікованих або низькокваліфікованих осіб; (4) міграції молодих людей без досвіду роботи, які шукають роботу за місцем проживання з переконанням, що поїздка зробить легше і швидше складати життєві плани і прагнення; (5) сезонні та періодичні міграції (різної тривалості) жителів сіл і малих міст, що розглядаються як додаткова робота, здійснювана у вільний від занять у господарстві час і навіть під час відпусток» [18, с. 189].

Міграція висококваліфікованих кадрів пов'язана з процесами глобалізації, які зумовлюють переміщення транснаціональних корпорацій у міжнародному масштабі. Цей процес пов'язаний із феноменом експатріантів, людей, яких головні компанії (головні офіси) направляють до філій за межами своєї країни [20, с. 62]. У міграційних процесах також підкреслюється роль метрополізації та мобільності менеджерів, людей вільних професій і спеціалістів [18, с. 189].

Потік трудових ресурсів може відбуватися в різних формах: переміщення з країни в країну некваліфікованих працівників, міграція кваліфікованих працівників з переважно з вищою освітою; міграція висококваліфікованих спеціалістів («відтік мізків») [21, с. 85.]. Термін «відтік мізків», згідно з визначенням ООН, означає односторонній рух кваліфікованих людей із країн, що розвиваються, у розвинені країни, які мають кращі умови праці за кордоном. Проте, замість позитивних ефектів від прибуття висококваліфікованих спеціалістів до приймаючої країни можуть спостерігатися негативні ефекти (недоотримання вигоди) у випадку, коли спеціалісти працюють не за своїми професіями і часто виконують роботу, яка не потребує високої кваліфікації.

Незважаючи на те, що відмінності в доходах країн відправлення та приймаючої країни вважаються основним фактором, що визначає рішення про виїзд, початкове покращення якості життя громадян країни походження також може сприяти більшій мобільності працівників. Експерти вважають, що покращення рівня життя в країні походження та зменшення різниці в доходах уздовж лінії країни походження/призначення сприяють поверненню та роблять явище еміграції тимчасовим [14, с. 8].

Загалом, рішення людей, які розглядають можливість виїзду за кордон, а також переконання в тому, що повернення з еміграції є виправданим, мають бути пов'язані з їхнім уявленням про поточний стан економіки, а також з перспективами розвитку країни походження та підвищення якості життя. На створення такого іміджу країни впливають не лише суб'єктивні відчуття щодо умов праці, доходів, рівня життя чи соціального становища. Не менш важливими є питання, пов'язані з можливістю розвитку власного професійного шляху, а отже охоплюють інфраструктуру в широкому розумінні, організацію системи освіти, науково-дослідну базу, умови функціонування ринку праці, бізнес-середовище та відносини між роботодавцем і працівниками.

1.2. Теоретичні концепції міжнародної міграції людських ресурсів

У науковій літературі, яка стосується дослідження міграційних процесів, розглядаються різні теорії, основні положення яких пояснюють мотиви та наслідки переміщення населення в міжнародному масштабі. Найбільш поширеними є теорії, основою яких є економічні та соціальні процеси в суспільстві. Економічні теорії міграції базуються на припущенні, що міграції в основному визначаються економічними чинниками, а інші типи факторів зазвичай не беруться вченими до уваги. Економічні теорії включають класичну теорію, неокласичну теорію, нову економічну теорію міграції, теорію подвійного ринку праці, теорію світової системи.

Однією з найстаріших економічних теорій міграції є класична теорія, розроблена в середині XIX ст., згідно з якою міграція є засобом забезпечення досягнення просторової економічної рівноваги, а прагнення мігранта до максимізації доходу є фактором, що врівноважує ринки праці. Завдяки міграційним рухам населення відбувається переміщення одного з основних факторів виробництва – робочої сили, таким чином забезпечуючи рівновагу на ринках праці [22]. Ця теорія пояснює певну структуру міграції, але різні напрямки міграції, наприклад, потік людей до регіонів з низьким рівнем доходу, суперечать її припущенням [23]. Зокрема, основними припущеннями цієї теорії є відсутність перешкод для міграції, однакові кваліфікації та потреби працівників, що не відповідає реальним тенденціям міграційних рухів населення та не пояснює причини переміщення робочої сили з високорозвинених країн до країн, що розвиваються.

Альтернативою класичній теорії міграції є неокласична теорія, основу якої сформував дослідження Джона Хікса, що ґрунтувалися на висновках, зроблених з праць Адама Сміта [24, с. 13]. Неокласична теорія в рамках макроекономічного підходу виходить з того, що відмінності у розмірі заробітної плати, зумовлені різним рівнем пропозиції праці по відношенню до попиту на робочу силу, є основним стимулом для виникнення мобільності. Переміщення населення змінює пропозицію робочої сили як у приймаючій

країні, так і в країні-донорі мігрантів, що відображається у реакції цих ринків через процес вирівнювання заробітної плати. Капітал, своєю чергою, «в результаті отримання дешевої робочої сили і зниження за рахунок цього витрат на виробництво рухатиметься у протилежному напрямку до праці» [25]. З часом, коли різниця в оплаті праці на біржах праці зменшується, основний економічний стимул, що спонукає до міграції, зникає. Відтік робочої сили стає все меншим і меншим, поки не зникає зовсім (за інших рівних умов).

Отже, макроекономічна концепція неокласичної теорії вказує на те, що міграція – це процес, який компенсує відмінності в обсязі попиту та пропозиції робочої сили в різних регіонах (країнах), що призводить до різної заробітної плати. Світові потоки населення зумовлені непропорційним розподілом факторів виробництва. Наслідком є взаємне витіснення людських ресурсів для економічних цілей. Метою міграції є досягнення максимальної продуктивності, а сама міграція є механізмом рівноваги, вигідним для обох пов'язаних регіонів [26, с. 46].

Неокласична теорія в мікроекономічному аспекті стосується функціонування окремих одиниць, які є самокерованими суб'єктами. Міграція відбувається в результаті розрахунку прибутків і витрат, пов'язаних з можливим переїздом. Мігранти оцінюють потенційні вигоди: ймовірність отримати роботу, її обсяг, а у випадку нелегальної міграції – ймовірність депортації або можливість її уникнути. Серед витрат вони розраховують: витрати на дорогу, витрати на проживання під час пошуку роботи, стрес, пов'язаний з новим середовищем, витрати на вивчення мови, психологічні витрати, пов'язані зі зміною оточення, оточення, розривом зв'язків із родиною та друзями [23]. Коли баланс вигод і витрат додатний, це означає, що норма прибутку від еміграції додатна. Проте існують відмінності у прийнятих рішеннях за однакових обставин, що є результатом індивідуальних особливостей мігранта. Зазвичай кожен мігрант шукає найкраще рішення, яке принесе найбільший прибуток, не тільки на професійному рівні.

Важливою частиною цієї теорії є причини, що пояснюють міграцію, які, як було розглянуто у підрозділі 1.1, поділяються на фактори «виштовхування» та фактори «притягання». Незважаючи на те, що основні постулати цієї теорії «часто підтверджується на практиці» [21, с. 94], існують певні розбіжності у теоретичних положеннях і реальних даних про міграцію. Зокрема, ця теорія не пояснює, чому лише 3,2% населення світу мігрує, хоча існують істотні відмінності в доходах між країнами, що свідчить про набагато більший потенціал міграції. Інший недолік цієї теорії полягає в тому, що «міграція регулює розміри заробітної плати в міжнародному масштабі і, як наслідок, поглиблює їх» [23].

Однак у рамках неокласичного напрямку важливим внеском у дослідження міграції стали концептуальні положення, розроблені на основі теорії зовнішньої торгівлі, тобто моделі Хекшера-Оліна з її модифікаціями [27], рикардіанська модель, модель специфічних факторів виробництва, модель фінансових обмежень або нова теорія зовнішньої торгівлі [28]. Відповідно до вищезазначених теорій, зростаюча зовнішня торгівля розглядається як заміна мобільності капіталу та міжнародної міграції [27; 29]. Моделі, побудовані на цьому припущенні, пояснюють зміни у розмірах заробітної плати на ринках країн відправлення та приймаючої країни як у короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі. У найзагальніших рисах, вільна торгівля між двома країнами внаслідок активізації міграційного потоку з країни, що розвивається, у розвинену призведе в короткостроковій перспективі до зниження заробітної плати в розвиненій країні та підвищення заробітної плати в країні, що розвивається. У довгостроковій перспективі рівень заробітної плати в обох країнах вирівняється.

Слід зазначити, що відповідно до моделі Хекшера-Оліна міжнародна торгівля призводить до вирівнювання ставок заробітної плати незалежно від того, чи відбулося переміщення робочої сили. Торгівля тут розглядається як заміна міграції. Передбачається, що міграційні рухи обумовлені трьома факторами: різницею в оплаті праці, безробіттям і свободою пересування

(разом створюючи так званий міграційний тиск). Наслідком цього твердження є те, що можна однаково аналізувати міжнародну мобільність робочої сили та міжнародну мобільність капіталу [30]. Водночас кожна з них сприяє вирівнюванню глобальної нерівності в оплаті праці.

Модель Хекшера-Оліна характеризується обмеженими припущеннями, які не узгоджуються з низкою інших теоретичних концепцій, заснованих на теорії зовнішньої торгівлі. Аналіз взаємозв'язку між торгівлею та міграційними потоками, проведений за різних припущень, може призвести до різних, іноді суперечливих висновків. У модифікованій моделі Хекшера-Оліна вплив лібералізації торгівлі на міграцію є неоднозначним і його важко оцінити кількісно. Це відбувається, коли існує більше двох факторів виробництва.

Рікардіанська модель, у свою чергу, показує, що усунення торговельних бар'єрів призведе до поглиблення спеціалізації у трудомісткому секторі відносно заможнішої країни (за умови, що ця країна має ефективніші технології в цьому секторі) та притоку робочої сили. У моделі конкретних факторів виробництва вводиться обмеження на мобільність вибраних факторів виробництва (передбачається, що праця зазвичай мобільніша за капітал). У цьому випадку наслідки лібералізації торгівлі, як і в модифікованій моделі Хекшера-Оліна, не є однозначними. Вони залежать від змін відносних цін у комерційному та некомерційному секторах, а також від співвідношення імпортованих товарів і споживчих товарів у цілому.

З іншого боку, припущення про відсутність трансакційних витрат не узгоджується з положеннями моделі фінансових обмежень. Мобільність факторів виробництва має витрати, які можуть перевищувати прибутковість міграції. У цій моделі усунення торговельних бар'єрів призводить до підвищення рівня заробітної плати і, отже, до зменшення важливості фінансових бар'єрів для прийняття рішення про міграцію. У новій теорії зовнішньої торгівлі, яка є неокласичною версією концепції центру-периферії, відмовляються від припущення, що ринки є конкурентними. Ця модель допускає існування монополій і зростаючий ефект масштабу, внаслідок чого

лібералізація торгівлі не тільки не повинна призводити до вирівнювання заробітної плати, але може навіть сприяти поглибленню існуючих відмінностей.

Таким чином, в неокласичній теорії застосовуються припущення, які певним чином спотворюють результати досліджень і утруднюють їхнє раціональне пояснення. Такими припущеннями є відсутність безробіття (тобто повна зайнятість населення), а також виключний вплив ринку праці на міграцію, що залишає поза увагою вплив інших суто неімміграційних стимулів [31]. Крім того, як зазначає Злотнік Х., згідно з неокласичною теорією, існуюча нерівність у розмірах доходів у світі повинна призвести до виникнення значно більших міграційних потоків, ніж ті, які спостерігаються в глобальному масштабі сьогодні [32]. Інше заперечення пов'язане з припущенням, що міграція завжди повинна призводити до вирівнювання рівня заробітної плати між країнами обміну робочою силою. На практиці це припущення часто не виконується, а в окремих випадках навіть «спостерігається збільшення різниці в заробітній платі» [33].

Факторами, які сприяють невідповідності вищезазначеним припущенням і, таким чином, віддаленню неокласичної теорії від реальності є: «технологічні відмінності між країнами центру та периферії; відмінності в продуктивності; поява зростаючих доходів від масштабу в розвинених країнах; нестабільність ситуації на ринку праці країни-донора мігрантів, де з'являються нові можливості для заробітку чи інвестування в результаті збільшення капіталу, отриманого від еміграції; існування міграційних мереж, що обмежують вплив суто економічних факторів і безперервного розвитку, що супроводжується зростанням нерівності населення та збільшенням масштабів відносної депривації» [27].

Нова економічна теорія міграції базується на основних положеннях неокласичної теорії, критикуючи недоліки та усуваючи їх. Нова теорія пояснює процес міграції в мікроекономічному масштабі, але аналіз не стосується рішень самого мігранта, а ґрунтується на рішеннях цілих груп, пов'язаних з мігрантом,

тобто його сім'ї та домогосподарства. Відповідно до цієї теорії домогосподарства можуть діяти раціонально, тобто максимізувати потенційний прибуток, одночасно усуваючи ризик, пов'язаний з обмеженнями, що виникають у середовищі, в якому дане домогосподарство функціонує [21, с. 94]. Досягти цього можливо за рахунок диверсифікації ресурсів, зокрема трудових. Згідно з цією теорією, кожна особа в родині може мігрувати в інше місце, щоб знайти роботу.

У зв'язку з цим для потенційних мігрантів передбачається три основні варіанти, а саме: залишитися в місцевому середовищі, емігрувати до більшого міського центру країни (внутрішня міграція) або виїхати в іншу країну на більш тривалий період. Відбувається диверсифікація доходів, що дає шанс фермерському господарству вижити навіть у кризовій ситуації, коли одне з джерел фінансування виявляється неефективним [21, с. 94]. Тому міграція сприймається як наслідок спільного рішення, яке було прийнято у сфері домашнього господарства.

Серед найважливіших детермінант цього типу міграції є різниця між економічним становищем мігранта та його оточенням. Відповідно до цієї теорії, міграція найбільшою мірою визначається місцем походження мігранта. Це залежить від впливу сім'ї на мігранта, ступеня залежності, а також впливу культури чи релігії, в якій виріс мігрант, особливо сильного почуття зв'язку та спільної відповідальності за групу. Часто цей тип мігрантів, працюючи за кордоном, забезпечує цілі родини, причому не лише родичів, а й інших. Перевагою цієї теорії є можливість пояснення внутрішніх міграцій, серед недоліків – недостатня обґрунтованість вибору напрямків міграції [13, с. 23].

Теорія дуального ринку праці пояснює міжнародну міграцію в макроекономічному аспекті. Аналіз міграції стосується переважно країни, яка приймає мігрантів. Концепція подвійного ринку розрізняє два економічні сектори, пов'язані з ринками праці в промислово розвинених країнах. Капіталомісткий сектор призначений для працівників зі спеціальними навичками, набуття яких пов'язане з отриманням вищої освіти, а отже, і з

отриманням вищої винагороди. У той час як трудомісткий сектор орієнтований на осіб, які не мають високої кваліфікації, де оплата за виконану роботу є набагато нижчою. Ця теорія пояснює міграцію як результат дефіциту робочої сили в країнах з високим рівнем розвитку, особливо в непрестижних професіях, якими громадяни цієї країни не хочуть займатися [26, с. 46].

Отже, у випадку виникнення дефіциту робочої сили в певних сегментах ринку праці, то рівновага ринку досягається в результаті імміграції іноземних працівників, що дозволяє роботодавцям не підвищувати заробітну плату в цій сфері (рис. 1.1). Дефіцит робочої сили може сформуватися через брак фахівців відповідної кваліфікації та внаслідок невідповідності між ринковою оптимальною заробітною платою та винагородою, яку готові платити працівникам роботодавці.

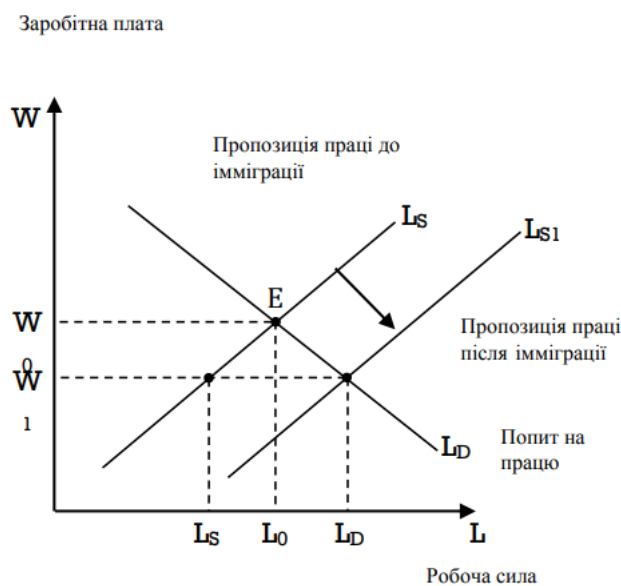

Рис. 1.1. Вплив імміграції на ринок праці приймаючої країни

Джерело: [34]

Поштовхом до міграції, як правило, працівників нижчої кваліфікації, є попит роботодавців, які в певному сегменті ринку праці не можуть знайти потрібних працівників у своїй країні. Зазвичай це непрестижні роботи, погано оплачувані, з низьким рівнем соціального захисту, часто небезпечні та з незначними можливостями кар'єрного зростання. Згідно з цією теорією, працівники з іншої країни заповнюють прогалини в секторах, які потребують

більше працівників, і не підвищують конкуренцію з місцевими працівниками [21, с. 94-95]. Іммігранти виконують непрестижну роботу, а їхня зайнятість стабілізує економіку країни імміграції. Проте, ця теорія не пояснює потоки робочої сили між країнами з подібним рівнем розвитку.

Теорія дуального ринку праці також пояснює явище еміграції, яка виникає в результаті надлишку робочої сили на ринку праці країни і зростання рівня безробіття (рис. 1.2).

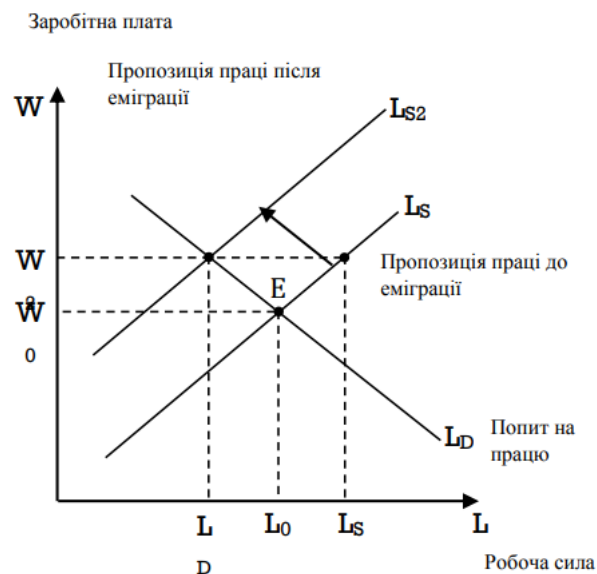

Рис. 1.2. Вплив еміграції на ринок праці країни-донора мігрантів

Джерело: [34]

У цьому випадку рівновага ринку праці досягається за рахунок відтоку трудових ресурсів, тобто еміграції працівників, які прагнуть працевлаштуватися в іншій країні відповідно до своєї кваліфікації, професійних навичок та отримувати відповідний рівень заробітної плати.

Макроекономічний підхід також застосовується для пояснення міграційних процесів у теорії світової системи, яка базується на моделі «світових систем» 1970-х років, представленій Валлерстайном. У цій моделі світ поділяється на центр і периферію, згруповуючи країни з різним рівнем розвитку в концентричні кола. Міграція сприймається як результат домінування високорозвинених країн над менш розвиненими. Процес руху населення є закономірним наслідком розвитку держав, соціально-економічний лад яких

базується на капіталізмі. Завдяки міграції центр може розвиватися ще швидше, але це призводить до поглиблення відмінностей у рівні розвитку країн. Існують протиріччя інтересів між центром і периферією, тобто багатими і слаборозвиненими країнами [35]. Ця теорія вказує на шкоду та загрози, «спричинені бідним країнам багатими» [36] внаслідок міграції, а також процесу глобалізації. Як складова теорії конфлікту, вона добре пояснює міграції між колишніми метрополіями та їхніми колишніми колоніями, але дає недостатньо аргументів для пояснення причин виникнення міграційних потоків між країнами з подібним рівнем розвитку.

Представлені теорії міжнародної міграції вказують на причини міграцій та їх слабкі сторони. Багато дослідників досі шукають універсальну теорію міграції. Існують ідеї поєднання теорій внутрішньої та зовнішньої міграції, а також об'єднання теорій різних дисциплін. Однією з таких спроб є теорія міграційних систем. Він припускає, що «через деякий час після закінчення перших міграцій між конкретними місцями встановлюються закономірності, що керують подальшими потоками [23, с. 291.]. Країни притоку та відтоку пов'язані між собою, утворюючи міграційну систему. Ця система складається з однієї країни імміграції та групи країн еміграції, між якими існує інтенсивний потік людей, товарів і капіталу.

1.3. Методичні підходи до оцінки впливу еміграції на економіку країни

У науковій літературі увага дослідників в основному приділяється проблемам впливу імміграції на ринки праці приймаючих країн, а вивчення впливу еміграції на економіку країн-донорів мігрантів є менш популярним. В основному це пов'язано з типовим напрямом міграції з так званої периферії до центру, тобто з країн із низьким рівнем розвитку до високорозвинених країн, де зосереджена значна частина дослідницьких установ, співробітники яких насамперед аналізують явища, що відбуваються на ринках приймаючих країн. Іншим фактором, який викликає більший інтерес до вивчення впливу міграції

на приймаючі країни, а не на країни відправлення, і який не слід недооцінювати, є наявність даних. Набагато легше вивчати людей, які прибули до країни, зареєструвалися і працевлаштувалися, ніж тих, які виїхали з рідної країни. Виїзд працівників часто дуже складно обліковувати (особливо у випадку тимчасової та нелегальної міграції), оскільки значна частина потенційних мігрантів на першому етапі свого шляху можуть перетинати кордон як туристи і не підлягають реєстрації як трудові мігранти. Тому вивчення наслідків еміграції, масштаби якої неможливо точно оцінити, для економіки країни-донора мігрантів є складним завданням сучасних наукових досліджень в сфері міграції.

Для загальної кількісної оцінки міграційних процесів в країні на основі даних офіційної статистики розраховують такі показники: сальдо міграції, міграційний оборот, коефіцієнт валового міграційного припливу населення, валовий відтік населення, темп міграційного приросту, коефіцієнт ефективності міграції.

Міграційне сальдо - це різниця між кількістю людей, які іммігрували в дану країну, і кількістю людей, які емігрували з неї. Сальдо міграції визначається за формулою:

$$L_s = L_n(t) - L_o(t), \quad (1.1)$$

де: L_s - сальдо міграції, $L_n(t)$ - кількість осіб, які в'їхали на територію країни в період t , $L_o(t)$ - кількість осіб, які покинули територію країни в період t [13, с. 25].

Показник міграційного обороту, який характеризує мобільність населення певної країни, визначається як сума відтоку та припливу людей на дану територію за період t :

$$L(t) = L_n(t) + L_o(t). \quad (1.2)$$

Коефіцієнт валового міграційного припливу населення розраховується як відношення кількості людей, які прибули до відповідної країни за період t , до середньої чисельності населення цієї країни, на основі формули:

$$Wn(t) = L_n(t) / L(t), \quad (1.3)$$

де: $Wn(t)$ - коефіцієнт валового міграційного припливу населення, $Ln(t)$ - кількість людей, які прибули на територію країни в період t ; $L(t)$ - середня чисельність населення країни в період t [13, с. 26].

Для оцінки рівня еміграції застосовують коефіцієнт валового міграційного відтоку населення, який розраховується як відношення кількості людей, які покинули країну за період t , до кількості населення цієї країни:

$$W_o(t) = L_o(t) / L(t), \quad (1.3)$$

де: $W_o(t)$ - коефіцієнт валового міграційного відтоку населення, $L_o(t)$ - кількість осіб, які залишили територію країни за період t , $L(t)$ - середня чисельність населення країни за період t [13, с. 26].

Міграційний приріст - розраховується як відношення сальдо міграції на даній території за період t до середньої чисельності населення цієї території за період t згідно такої формули:

$$Wmn(t) = [Ln(t) - L_o(t)] / L(t) = Wn(t) - W_o(t). \quad (1.4)$$

Для оцінки ступеня збалансованості еміграційного та імміграційного потоків використовується коефіцієнт ефективності міграції, що показує, яка частина мігруючого населення осідає на території країни в період t . Коефіцієнт ефективності міграції приймає значення в діапазоні $(-1, +1)$, чим ближче його значення до 0, тим менш ефективними вважаються міграційні потоки в кількісному відношенні. Коефіцієнт ефективності міграції розраховується за формулою:

$$Wem(t) = [Ln(t) - L_o(t)] / [Ln(t) + L_o(t)]. \quad (1.5)$$

Наведені вище показники міграційного руху населення використовуються для аналізу динаміки міграційних потоків в країнах, а також як змінні в різних математичних моделях, які розраховуються для виявлення впливу міграції на основні макроекономічні показники, що характеризують розвиток країни. Наприклад, гравітаційна модель, яка пов'язує кількість мігрантів, що перемістилися з однієї країни в іншу країну, з основними економічними чинниками міграції, має вигляд співвідношення:

$$M_{i-j} = k * \frac{U_i}{U_j} * \frac{W_i}{W_j} * \frac{L_i * L_j}{D_{ij}} + e_{i-j}, \quad (1.6)$$

де: M_{i-j} - кількість мігрантів з i -тої країни до країни j ; U_i , U_j - рівень безробіття в країні i та країні j ; W_i , W_j - рівень заробітної плати в країні i та країні j ; L_i , L_j - кількість працівників, зайнятих у несільськогосподарських секторах у країні i та країні j ; D_{ij} - відстань між країнами i та j ; e_{ij} - значення похибки [21, с. 119].

Відповідно до представленої математичної моделі (1.6), еміграційний потік з країни i до країни j буде тим більший, «чим вищий рівень безробіття в країні i (країні походження емігранта) і чим нижчим є безробіття в країні j (країні призначення), чим вищі ставки заробітної плати в країні j і нижчі в країні i , чим більша кількість людей, зайнятих у несільськогосподарських секторах в обох країнах, і чим менша відстань між двома країнами» [21, с. 119].

Базовою науковою працею, яка створила підґрунтя для дослідження впливу еміграції на рівень заробітної плати на ринках країн-донорів мігрантів, стала стаття Джорджа Дж. Борхаса, в якій представлена методологія оцінки гнучкості заробітної плати по відношенню до міграції [37]. Однак Дж. Борхас зосередився насамперед на дослідженні ринку прийому мігрантів, а пізніше запропоновану ним методологію Прачі Мішра застосував для вивчення впливу еміграції на ринок праці країни-відправника.

Мішра П. застосував оцінку впливу еміграції на заробітну плату в Мексиці, щоб обчислити показники добробуту на основі стандартної моделі попиту та пропозиції робочої сили. Економічна модель попиту та пропозиції праці стала основою для кількісної оцінки наслідків еміграції для добробуту країни-донора мігрантів. Вчений розглядав добробут як ВВП, вироблене громадянами, які залишилися в Мексиці, що, своєю чергою, залежить від двох факторів виробництва – капіталу, який вважається нерухомим, та кількості зайнятих працівників. Втрачена частка ВВП країни внаслідок еміграції трудових ресурсів визначала «еміграційні втрати» [38] і розраховувалася як:

$$Emigration_{loss} = \frac{1}{2} \cdot s \cdot e \cdot m, \quad (1.1)$$

де s - частка праці у ВВП, визначається як:

$$s = \frac{wN}{wN + rK},$$

e - відсоткова зміна заробітної плати внаслідок зміни кількості зайнятих на 1%, де еластичність вимірюється за кількістю зайнятих, які залишилися в країні після еміграції:

$$e = e_{LL} \Big|_{L=N} = \frac{\Delta w}{w} \frac{N}{\Delta L},$$

m - відношення кількості емігрантів, які виїхали з країни, до кількості зайнятих, що залишилися в країні:

$$m = \frac{M}{N}.$$

Застосовуючи цю методику, Мішра П. визначив, що «орієнтовні втрати від еміграції становили приблизно 0,5% від ВВП Мексики в 2000 році, тобто економічні втрати від еміграції становили близько 3 млрд дол. США на рік при ВВП на рівні 580 млрд дол. США» [38].

На основі вищенаведеного підходу вчені досліджували вплив еміграції на рівень реальної заробітної плати в Центральній Америці та країнах Європи. Зокрема, в результаті високої інтенсивності еміграції до США у 2001-2007 рр. відбулося значне підвищення заробітної плати в Гондурасі: «зростання еміграції з Гондурасу до США на 10% призвело до збільшення заробітної плати в Гондурасі на 11%, що є вищим, порівняно з іншими країнами, та обумовлене в основному еміграцією жінок з міських територій» [39].

Дж. Борхас, досліджуючи міграційні процеси в Пуерто-Ріко, звернув увагу, що поряд із значним еміграційним потоком з цієї країни до США, острів також отримав великий приплив людей, які народилися за межами Пуерто-Ріко. В результаті дослідження цих процесів вчений зробив два важливих висновки: «навички вихідних мігрантів відрізняються від навичок приїжджих - Пуерто-Ріко приваблює висококваліфікованих мігрантів і експортує низькокваліфікованих працівників; два потоки мають протилежний вплив на

заробітну плату - вхідні мігранти знижують заробітну плату конкуруючих працівників, а вихідні мігранти підвищують її» [40].

Ковальська К. у своєму дослідженні виявила обернений зв'язок між еміграцією та заробітною платою в Польщі за період 2004-2009 рр., що відповідає засадам неокласичної теорії: «зменшення робочої сили на 10%, спричинене еміграцією, призвело до підвищення заробітної плати на 2-4% залежно від припущень» [41, с. 71]. Вченою було виявлено значні відмінності в оцінці еластичності заробітної плати щодо еміграції. Зокрема, вплив заробітної плати набагато сильніший для чоловіків, а для жінок вплив еміграції на процес адаптації заробітної плати практично відсутній. Найвища еластичність заробітної плати по відношенню до еміграції характерна для сегменту працівників віком до 30 років, а найнижча, навіть різко негативна еластичність, характерна для працівників віком від 30 до 44 років [Там же].

Хорватські вчені проаналізували вплив еміграції на фінансову та соціальну стійкість пенсійних систем в 11-ти нових країнах-членах Європейського Союзу: Болгарії, Естонії, Хорватії, Латвії, Литві, Польщі, Румунії, Словаччині, Чехії, Словенії та Угорщині. На основі аналізу панельних даних (модель із фіксованими ефектами) з 2008 по 2017 рр. вони виявили, що «зростання еміграції позитивно пов'язане з пенсійними витратами (вираженими як частка у ВВП), здійснюючи негативний вплив на фінансову стійкість пенсійної системи. З іншого боку, вплив еміграції на соціальну стабільність пенсійної системи, яка охоплюється медіанним відносним доходом (65+), не є статистично значущим» [42].

Українські вчені, досліджуючи міграційні процеси в Україні, основну увагу приділяють оцінці динаміки та структури потоків еміграції та сальдо міграції, оскільки відтік робочої сили є набагато більшою проблемою, ніж імміграція. Шиманська О. та Кондратюк В. на основі кореляційно-регресійного аналізу дослідили зв'язок між соціально-економічними показниками, які є міграційними факторами «виштовхування» та виявили, що «основними чинниками міграційного виштовхування в Україні, є наявний дохід населення

та грошові доходи й витрати в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, а також рівень бідності. Такі фактори, як кількість населення із середньодушовими місячними доходами, нижчими за прожитковий мінімум, а також кількість економічно активного безробітного населення працездатного віку, є прямо пропорційними та безпосередньо впливають на обсяги трудової міграції» [43, с. 112].

Вплив еміграції на основні соціально-економічні показники в Україні Романенко І.О. дослідила через оцінку взаємозв'язку показників ринку праці та економічного зростання від обсягів грошових переказів, що надходять від українських трудових мігрантів з-за кордону. За допомогою регресійного аналізу даних за 2004-2014 рр. вчена виявила, що «при збільшенні приватних грошових переказів на 1% рівень зайнятості населення працездатного віку зростає на 0,15% за умови, що інші фактори залишаються незмінними; при збільшенні приватних грошових переказів на 1 млн. грн. ВВП на душу населення зростає на 2,21 грн. за умови, що інші фактори залишаються незмінними; при збільшенні приватних грошових переказів на 1% рівень зареєстрованого безробіття зменшується на 0,75% за умови, що інші фактори залишаються незмінними» [44, с. 156-157].

Маслій Н. Дем'янчук М., Брітченко І., Безпарточний М. за допомогою багатофакторного регресійного аналізу провели оцінку взаємозв'язку показника сальдо міграції з основними макроекономічними показниками. Вчені виявили найсильнішу позитивну кореляцію таких показників, як середньомісячна заробітна плата, ВВП на душу населення та приватні грошові перекази в Україну; високу позитивну кореляцію між середньою тривалістю життя, середньою місячною заробітною платою, ВВП на душу населення та приватними грошовими переказами в Україну; слабку негативну кореляцію між приростом (скороченням) міграції та середньою тривалістю життя; середню позитивну та негативну кореляцію між зростанням (скороченням) міграції та поточною чисельністю населення та приватними грошовими переказами в Україну» [45, с. 67].

Аналіз праць зарубіжних та вітчизняних вчених дозволяє визначити основні етапи та послідовність застосування методів дослідження впливу еміграції на економіку України. На першому етапі доцільно провести аналіз динаміки та структури міграційних потоків України за останні 10 років та дослідити зміну основних показників економічного зростання та ринку праці за аналогічний період. На другому етапі, за допомогою статистично-кореляційного аналізу провести оцінку впливу показників, що характеризують еміграцію з України, на такі залежні змінні, як: обсяг ВВП, обсяг ВВП у розрахунку на одного мешканця, індекс ВВП, рівень безробіття, кількість зайнятого населення, кількість працездатного населення, доходи та витрати населення. На третьому етапі необхідно розробити прогностичні сценарії зміни основних показників еміграції та їх впливу на економіку України.

Висновки до розділу

1. Поглиблення диспропорцій економічного розвитку між країнами в умовах глобалізації супроводжується швидким розвитком транспортних сполучень та комунікаційних мереж, що полегшує отримання інформації та переміщення людей між країнами, в результаті чого у світовому масштабі відбулося істотне зростання міграційних потоків. Під міжнародною міграцією необхідно розуміти переміщення фізичної особи або сім'ї з країни постійного проживання до іншої країни на тривалий період (понад 1 рік) з метою покращення умов життя та забезпечення економічних, соціальних та психологічних потреб. У нашому дослідженні основна увага зосереджена на явищі еміграції, яке виникає під впливом внутрішніх соціально-економічних чинників в країні походження мігранта, що змушують його прийняти рішення про виїзд до іншої країни.

2. В економічній теорії явище міграції пояснюється в основному економічними чинниками, взаємозв'язок яких із динамікою та структурою міграційних потоків вивчається відповідно до основних положень класичної теорії, неокласичної теорії, нової економічної теорії міграції, теорії подвійного

ринку праці, теорії світової системи. В якості теоретичної бази нашого дослідження доцільно використати основні положення неокласичної теорії, які пояснюють зміни пропозиції робочої сили як у приймаючій країні, так і в країні-донорі мігрантів, що відображається у реакції цих ринків через процес вирівнювання заробітної плати. Ключовим чинником еміграції є різниця в заробітній платі в країні походження мігранта та в приймаючій країні, відповідно, зростання зарплати обумовлює зменшення еміграційного потоку, своєю чергою, зменшення еміграції повинно супроводжуватися підвищенням рівня заробітної плати.

3. З метою оцінки процесу еміграції в Україні доцільно використати такі показники: кількість емігрантів, сальдо міграції, коефіцієнт валового міграційного відтоку населення, коефіцієнт ефективності міграції. Оцінку впливу еміграції на економічний розвиток України необхідно здійснювати на основі статистично-кореляційного аналізу, де незалежними змінними будуть показники, що характеризують еміграцію, а залежні змінні включають: обсяг ВВП, обсяг ВВП у розрахунку на одного мешканця, індекс ВВП, рівень безробіття, кількість зайнятого населення, кількість працездатного населення, доходи та витрати населення.

РОЗДІЛ 2. МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

2.1. Структурно-динамічні характеристики міжнародної міграції в Україні

З часів здобуття незалежності Україна є активним учасником міжнародних міграційних процесів, які характеризуються коливною динамікою, що залежить від частоти виникнення кризових явищ у світовій економіці та реакції національної економіки на вплив наслідків цих криз. Інтенсивні міграції в Україні спостерігалися у період після світової фінансово-економічної кризи 2008-2009 р. як за рахунок збільшення еміграції українських громадян через погіршення ситуації в країні, так і об'єктивного зростання імміграційного потоку з інших країн.

Упродовж 2014-2015 рр. спостерігалось різке зменшення кількості мігрантів (рис. 2.1), що пов'язане з неможливістю ведення статистичних спостережень за міграційними потоками на тимчасово окупованих агресором територіях Криму, Донецької та Луганської областей. Істотне зменшення як імміграційного, так і еміграційного потоків у 2016 р. обумовлене змінами у методиці проведення статистичних спостережень, відповідно до яких «з квітня 2016 р. по вересень 2017 р. інформація з міграції населення формувалася за наявними адміністративними даними, які надходили від окремих органів реєстрації (виконавчих органів сільської, селищної або міської ради, сільських голів (якщо відповідно до законодавства виконавчий орган сільської ради не утворено))» [46]. Ці зміни відбулися в межах «децентралізації повноважень Державної міграційної служби України у сфері реєстрації місця проживання та зняття з реєстрації місця проживання фізичних осіб, які було делеговано до виконавчих органів сільської, селищної або міської ради, сільських голів» [47, с. 45].

Тенденція до збільшення кількості мігрантів в Україні відновилася після 2017 р., оскільки було запроваджено безвізовий режим перетину кордону

України з країнами ЄС, чим скористалася значна кількість українських громадян через погіршення соціально-економічного стану в країні внаслідок анексії Росією Криму, воєнних дій та окупації частини Донецької і Луганської областей. Зростання міграційних потоків відбулося за рахунок істотного збільшення кількості емігрантів, оскільки до традиційних для України факторів «виштовхування» (труднощі з працевлаштуванням, низький рівень заробітної плати, низький рівень якості життя, неможливість професійного розвитку та кар'єрного росту через корупцію, необхідність покращення матеріального стану сім'ї) додалися чинники воєнного характеру, які генерують загрози життю та здоров'ю громадян.

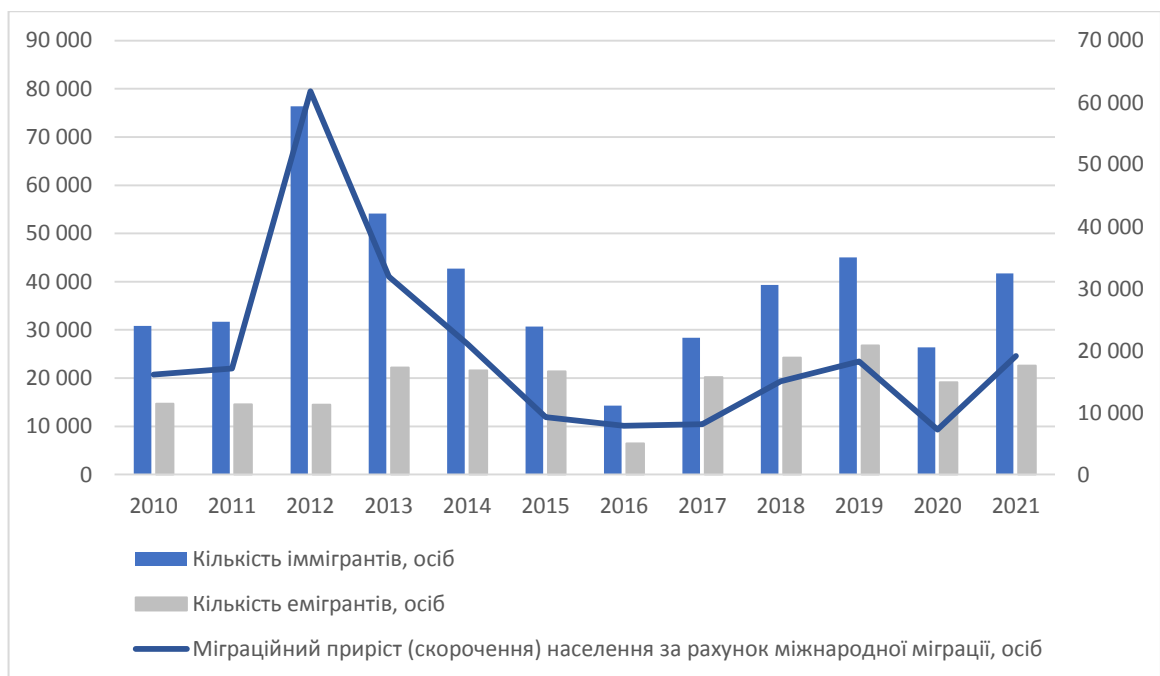

Рис. 2.1. Динаміка показників міждержавної міграції в Україні у 2010-2021 рр.

Джерело: побудовано за [46]

Як видно з рисунку, досліджуваний період характеризувався збереженням позитивного сальдо міждержавної міграції населення. У короткострокових періодах зростання цього показника практично співпадало з піками міграційних потоків. Зокрема, найбільше значення сальдо міграції спостерігалось у 2012 р. (61844 особи). У довгостроковому періоді також відбулося незначне збільшення приросту населення за рахунок міжнародної міграції – з 16133 осіб

у 2010 р. до 19137 осіб у 2021 р., або на 18,6%. При цьому звернемо увагу, що кількість емігрантів збільшилася майже удвічі - з 14677 осіб у 2010 р. до 22587 осіб у 2021 р., а найбільше осіб (26789 осіб) емігрували у 2019 р. Внаслідок запровадження у більшості країн карантинних обмежень з метою протидії поширення пандемії COVID-19 кількість емігрантів з України у 2020 р. зменшилася майже на третину порівняно з попереднім роком і становила 19121 особу. Проте, після скасування карантинних процедур і обмежень потік еміграції почав поступово відновлюватися і кількість емігрантів у 2021 р. досягла 22587 осіб.

У загальній кількості емігрантів переважає міське населення, частка якого збільшилася з 81,3% у 2010 р. до 90,5% у 2021 р. Дослідження міждержавних мігрантів за віковими групами та статтю (табл. 2.1) показали, що в 2021 р. найбільше в Україну прибуло чоловіків віком від 15 до 29 років – 16305 осіб, що на 14,1% було менше, ніж у 2019 р. до пандемії (18 598 осіб), та становило 55,2% від загальної кількості прибулих чоловіків (у 2019 р. ця частка була більшою – 60,4%).

Таблиця 2.1

Кількість міждержавних мігрантів за віковими групами та статтю у 2021 р.

	Кількість прибулих		Кількість вибулих		Міграційний приріст (скорочення)	
	Чоловіки	Жінки	Чоловіки	Жінки	Чоловіки	Жінки
Усього	29 534	12 190	14 860	7 727	14 674	4 463
у т. ч. у віці, років						
0-14	1 642	1 399	587	471	1 055	928
15-19	4 473	2 412	628	270	3 845	2 142
20-24	6 663	2 550	3 959	1 487	2 704	1 063
25-29	5 169	1 629	3 093	1 254	2 076	375
30-34	3 531	1 100	1 694	1 025	1 837	75
35-39	2 362	701	1 245	778	1 117	-77
40-44	1 704	472	1 016	508	688	-36
45-64	3 459	1 432	2 142	1 134	1 317	298
65-69	287	185	207	238	80	-53
70-74	137	122	122	210	15	-88
75-79	52	66	79	140	-27	-74
80-84	33	79	64	158	-31	-79
85 і старше	22	43	24	54	-2	-11

Джерело: складено за [48]

Кількість жінок, які прибули до України у 2021 р. була значно меншою, ніж чоловіків. Масово залишають країну чоловіки віком від 20 до 44 років, у 2021 р. їх кількість становила 11 тис. осіб або 74,1% від загальної кількості чоловіків, які виїхали з країни. При цьому жінок відповідного віку виїхало удвічі менше - 5052 особи, що становило 65,4% від загальної кількості вибулих жінок.

Звернемо увагу на те, що негативне сальдо міграції жінок спостерігається у віковій групі 35-44 років та 65 років і старше, що зумовлено перевищенням кількості емігрантів над іммігрантами. Позитивною є тенденція до збереження, хоч і невеликого, міграційного приросту кількості жінок у віці від 20 до 34 років, що за сприятливої соціально-економічної ситуації в країні могло б сповільнити темпи зниження коефіцієнта народжуваності, який за даними ООН у 2021 р. становив 1,43 і був одним з найнижчих серед країн світу. Сальдо міграції чоловіків було негативним для вікової групи 75 і старше, а для всіх інших вікових груп спостерігався міграційний приріст, оскільки молодших чоловіків в Україну прибувало більше, ніж вибувало.

Кількісно оцінити вплив еміграції на загальну чисельність населення країни можемо через визначення рівня еміграції за допомогою коефіцієнта валового міграційного відтоку населення, який визначимо як відношення кількості людей, які покинули Україну за період t , до кількості населення (формула 1.3).

За нашими розрахунками коефіцієнт валового міграційного відтоку населення збільшився з 0,032% у 2010 р. до 0,054% у 2021 р. (табл. 2.2), що свідчить про посилення еміграційних тенденцій в суспільстві. Найвище значення коефіцієнта спостерігалось у 2019 р. (0,064%), проте сповільнення міграційних процесів в світі внаслідок пандемії спричинило зниження еміграції з України у 2020 р., про що свідчить зменшення значення коефіцієнта до 0,046%. Після скасування більшості обмежень щодо перетину кордонів з країнами, куди спрямовані основні еміграційні потоки з України, значення коефіцієнту збільшилося до 0,054%.

Після 24 лютого 2022 р. внаслідок масштабної російської агресії з України виїхало 6,5 млн. осіб. Якщо припустити, що хоча б третина їх залишиться на тривалий період (більше 1 року), то загальна чисельність емігрантів становитиме 2189,2 тис. осіб, а кількість населення України зменшиться до 39 млн. осіб. Тоді значення коефіцієнта валового міграційного відтоку населення у 2022 р. збільшиться у 10 разів порівняно з 2021 р. і становитиме 5,55%.

Таблиця 2.2

Динаміка коефіцієнта валового міграційного відтоку населення
в Україні у 2010-2021 рр.

Рік	Кількість емігрантів, тис. осіб	Чисельність наявного населення в Україні, тис. осіб	Коефіцієнт валового міграційного відтоку населення, %
2010	14,68	45962,9	0,032
2011	14,59	45778,5	0,032
2012	14,52	45633,6	0,032
2013	22,19	45553,0	0,049
2014	21,60	45426,2	0,048
2015	21,41	42929,3	0,050
2016	6,47	42760,5	0,015
2017	20,23	42584,5	0,048
2018	24,25	42386,4	0,057
2019	26,79	42153,2	0,064
2020	19,12	41902,4	0,046
2021	22,59	41588,4	0,054

Джерело: розраховано автором за даними [46; 49]

За даними Державної служби статистики України розрахуємо коефіцієнт ефективності міграції, що визначає, яка частина мігруючого населення осідає на території країни кожного року. Цей коефіцієнт дозволяє оцінити рівень збалансованості еміграційного та імміграційного потоків (формула (1.5)). Згідно проведених розрахунків упродовж 2010-2021 рр. в Україні відбулося зниження ефективності міграції, про що свідчить зменшення коефіцієнта з 0,35% у 2010 р. до 0,30% у 2021 р. (табл. 2.3)

Найвище значення коефіцієнта ефективності міграції спостерігалось у 2012 р., коли кількість іммігрантів у 5 разів перевищувала кількість емігрантів,

а міграційний приріст був найбільшим за досліджуваний період. Найнижчим коефіцієнт був у 2020 р., що свідчить про низьку ефективність міграційного процесу для України, оскільки міграційний приріст у цьому році був найнижчим за досліджуваний період, а кількість іммігрантів по відношенню до попереднього року скорочувалася швидшими темпами (-41,4%), ніж кількість емігрантів (28,6%).

Таблиця 2.3

Динаміка коефіцієнта ефективності міграції населення
в Україні у 2010-2021 рр.

Роки	Кількість іммігрантів, осіб	Кількість емігрантів, осіб	Міграційний приріст (скорочення) населення за рахунок міжнародної міграції, осіб	Ефективність міграції, %
2010	30 810	14 677	16 133	0,35
2011	31 684	14 588	17 096	0,37
2012	76 361	14 517	61 844	0,68
2013	54 100	22 187	31 913	0,42
2014	42 698	21 599	21 099	0,33
2015	30 659	21 409	9 250	0,18
2016	14 311	6 465	7 846	0,38
2017	28 360	20 234	8 126	0,17
2018	39 307	24 252	15 055	0,24
2019	45 011	26 789	18 222	0,25
2020	26 361	19 121	7 240	0,16
2021	41 724	22 587	19 137	0,30

Джерело: розраховано за [46]

За даними Громадського об'єднання «Європа без бар'єрів» для сучасної України найбільш характерна циркулярна міграція [47], проте в офіційних джерелах відсутні точні дані про кількість українців, які офіційно працевлаштувалися в інших країнах. За даними Міністерства соціальної політики, в 2019 р. налічувалося 3,2 млн. трудових мігрантів, а згідно даних Національного банку України у 2020 р. за кордоном працювало близько 3 млн. українських громадян [47, с. 122-123]. За даними Євростат, у період 2017-2020 рр. громадяни України отримували найбільшу кількість посвідок на проживання в країнах ЄС, основною підставою яких є працевлаштування, а

саме: у 2017 році – 585 тис., у 2018 році – 527 тис., у 2019 році – 757 тис. та у 2020 році – 601 тис. осіб [Там же].

За даними Світового Банку, надходження грошових переказів до Європи та Центральної Азії зросли на 7,8% у 2021 р., досягнувши історичного максимуму в 74 млрд. дол. США. Зростання відбулося значною мірою завдяки посиленню економічної активності в Європейському Союзі та відновленню цін на енергоносії. У 2021 р. Україна отримала надходження в розмірі 18,2 млрд. дол. США за рахунок надходжень із Польщі, найбільшої країни призначення українських трудових мігрантів [50].

Особисті перекази є життєво важливим джерелом фінансування економічного розвитку нашої країни, оскільки з-за кордону надходять значні фінансові ресурси від українських трудових мігрантів. За даними Державної міграційної служби України, надходження грошових переказів з-за кордону до України збільшувалися, починаючи з 2015 р. і у 2019 р. досягли 11,9 млрд. дол. США, що становило 7,7% від ВВП [47, с. 122-123]. Незважаючи на економічну кризу, що виникла у 2020 р. внаслідок пандемії коронавірусу, надходження грошових переказів від трудових мігрантів до України навіть дещо збільшилися порівняно з попереднім роком, а у 2021 р. відбулося їх зростання до 14019 млн. дол. США (табл. 2.4).

Найбільша частка грошових переказів до України упродовж 2015-2021 рр. надходила від трудових мігрантів, які працюють у Польщі, причому відбулося збільшення цього показника з 19,1% до 33,1%. Також відзначимо, що у 2020 р. грошові перекази з Польщі зменшилися на 7,3% відносно 2019 р., а у 2021 р. – збільшилися на 40% порівняно з попереднім роком. На третину, порівняно з надходженнями з Польщі, є меншими грошові перекази, які надходять від українських мігрантів з США, але за досліджуваний період їх сума збільшилася майже у 5 разів. Грошові перекази з Росії до України істотно скоротилися – з 1835 млн. дол. США у 2015 р. до 777 млн. дол. США у 2021 р., також відбулося зменшення їх частки у загальних обсягах грошових переказів до України – відповідно з 26,4% до 5,5%. Частка грошових переказів зі Сполученого

Королівства, Чеської Республіки, Німеччини упродовж досліджуваного періоду коливалася в межах 5-7% і мала тенденцію до зростання. Загалом з країн ЄС-27 до України надходить більше половини усіх грошових переказів.

Таблиця 2.4

Динаміка приватних переказів в Україну за основними країнами, млн. дол.

США

Країни	Роки						
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Усього, у тому числі:	6959	7535	9264	11111	11921	11980	14019
Польща	1329	1991	3116	3649	3558	3300	4647
% до загального обсягу	19,1	26,4	33,6	32,8	29,8	27,5	33,1
США	516	576	679	870	984	1220	1491
% до загального обсягу	7,4	7,6	7,3	7,8	8,3	10,2	10,6
Сполучене Королівство	245	259	311	394	601	1013	988
% до загального обсягу	3,5	3,4	3,4	3,5	5,0	8,5	7,0
Чеська Республіка	314	377	435	846	1113	834	877
% до загального обсягу	4,5	5,0	4,7	7,6	9,3	6,9	6,3
Росія	1835	1396	1292	1091	1266	863	777
% до загального обсягу	26,4	18,5	13,9	9,8	10,6	7,2	5,5
Німеччина	270	291	318	426	462	513	608
% до загального обсягу	3,9	3,9	3,4	3,8	3,9	4,3	4,3
Країни ЄС-27	3152	3995	5386	6756	7127	6822	8602
% до загального обсягу	45,3	53,0	58,1	60,8	59,8	56,9	61,4

Джерело: складено за [51]

Найближчі прогнози грошових переказів до регіону, які, як очікується, можуть зменшитися на 1,6% у 2022 р., є дуже невизначеними та залежать від масштабів і тривалості війни в Україні та жорсткості дотримання санкцій на вихідні платежі з Росії. Навпаки, експерти прогнозують, що потоки грошових переказів в Україну зростуть більш ніж на 20% у 2022 р., оскільки за кордон виїхали 6,5 млн українців, з яких 68% - особи працездатного віку [50].

Отже, в умовах війни еміграційні потоки з України можуть збільшуватися неістотно, оскільки переважна більшість мобільного населення вже покинула країну. Проте, масового повернення українських біженців у випадку довготривалих бойових дій не відбудеться. Також істотно зменшився потік іммігрантів з інших країн, оскільки люди не хочуть ризикувати своїм життям, а ситуація на ринку праці істотно погіршилася. Відповідно, можемо очікувати

подальшого погіршення міграційного сальдо в Україні та істотної розбалансованості імміграційних та еміграційних потоків. Водночас, поглиблюються проблеми на ринку праці в Україні внаслідок зростання трудової міграції, а також відбудуватиметься подальше узалежнення української економіки від надходжень грошових переказів з-за кордону.

2.2. Взаємозв'язок еміграції та показників ринку праці в Україні

Згідно основних положень теорії міграції виїзд працездатного населення за кордон змінює співвідношення попиту і пропозиції робочої сили на ринку праці країни-донора мігрантів, що, своєю чергою, призводить до зміни рівня зайнятості та безробіття. Еміграція осіб працездатного віку, якщо вони мали статус безробітних, повинна покращувати стан ринку праці і знижувати рівень безробіття в країні. Водночас, якщо еміграційний потік складається переважно з осіб, які працювали на батьківщині, але через низький рівень заробітної плати змушені були шукати роботу за кордоном, в країні може відбуватися істотне зниження кількості зайнятих осіб. Відповідно, у цьому еміграція обумовлює підвищення заробітної плати на ринку країни-донора мігрантів, а також може відбутися зниження рівня безробіття за рахунок появи більшої кількості вакансій внаслідок звільнення з роботи осіб, які прийняли рішення про еміграцію.

Одним з базових показником ринку праці країни є кількість працездатного населення та зайнятого працездатного населення в країні. Упродовж 2010-2021 рр. внаслідок скорочення загальної чисельності населення та еміграції в Україні відбулося істотне зниження кількості населення працездатного віку – з 19164 тис. осіб у 2010 р. до 16666,8 тис. осіб у 2021 р. або на 15% (рис. 2.2). Кількість зайнятого населення працездатного віку також зменшилася – відповідно з 17451,5 тис. осіб до 14957,3 тис. осіб або на 16,7%. Частка зайнятого населення у загальній кількості осіб працездатного віку скоротилася з 91,1% у 2010 р. до 89,7% у 2021 р.

При цьому звернемо увагу, що найвищі темпи скорочення частки зайнятого населення у загальній кількості працездатного населення спостерігалися в кризові періоди (до 90,3% у 2014 р. та до 89,7% у 2021 р.). Внаслідок поглиблення соціально-економічної кризи в Україні після анексії Росією Криму та окупації частини території Донецької та Луганської областей у 2014 р., кількість зайнятого працездатного населення у 2015 р. зменшилася на 8,4% відносно 2014 р. або на 9,8% порівняно з 2010 р. Кризова ситуація в економіці України, що виникла через запровадження обмежень у зв'язку із карантинном, обумовила зниження кількості зайнятого працездатного населення у 2020 р. на 4,1% порівняно з 2019 р. або на 12,6% відносно 2010 р.

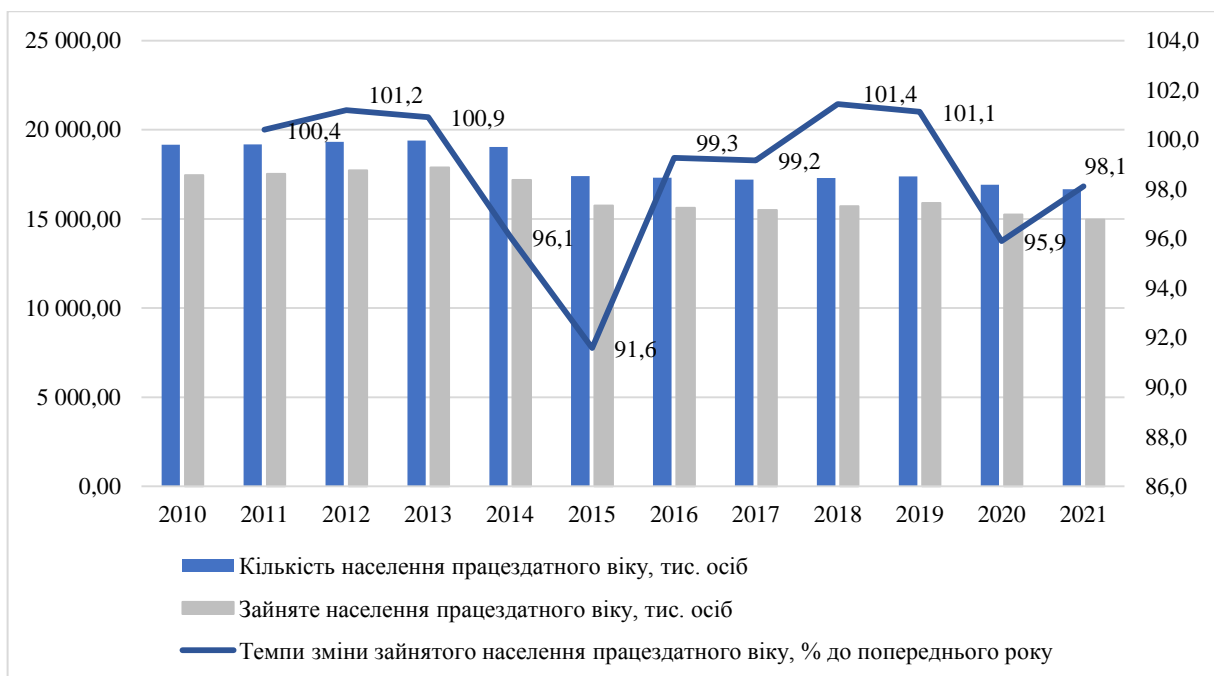

Рис. 2.2. Динаміка показників ринку праці, що характеризують зайнятість населення України у 2010-2021 рр.

Джерело: побудовано за [52; 53]

Упродовж досліджуваного періоду динаміка кількості безробітного населення мала коливний характер. Найвищі значення цього показника спостерігалися у 2014 р. (1847,1 тис. осіб) та у 2021 р. (1709,5 тис. осіб), що обумовлене посиленням кризових явищ в економіці України. Саме в ці роки рівень безробіття різко зростав – до 9,7% та 10,3% відповідно (рис. 2.3). Найнижчий рівень безробіття спостерігався у 2013 р. (7,8%) та у 2019 р. (8,6%),

коли відбувалося істотне збільшення кількості емігрантів – відповідно з 14,5 тис. осіб у 2013 р. до 22,2 тис. осіб у 2014 р. та з 24,2 тис. осіб у 2018 р. до 26,8 тис. осіб у 2019 р. Це дозволяє припустити наявність взаємозв'язку між рівнем безробіття, як фактору «виштовхування», та кількістю емігрантів. Проте, така залежність не підтверджується динамікою цих показників у інші часові періоди. Зокрема, при зменшенні кількості емігрантів з 21,6 тис. осіб у 2014 р. до 6,5 тис. осіб у 2016 р. рівень безробіття залишався без змін – 9,7%. Тому підтвердження взаємозв'язку рівня безробіття та кількості емігрантів потребує застосування економіко-математичних методів.

Як видно з рисунку, у довгостроковій перспективі простежується кореляція між рівнем безробіття та середньообліковою кількістю штатних працівників. Зокрема, скорочення кількості штатних працівників з 10262 тис. осіб у 2010 р. до 7021 тис. осіб у 2021 р. супроводжувалося зростанням рівня безробіття з 8,9% до 10,3% відповідно.

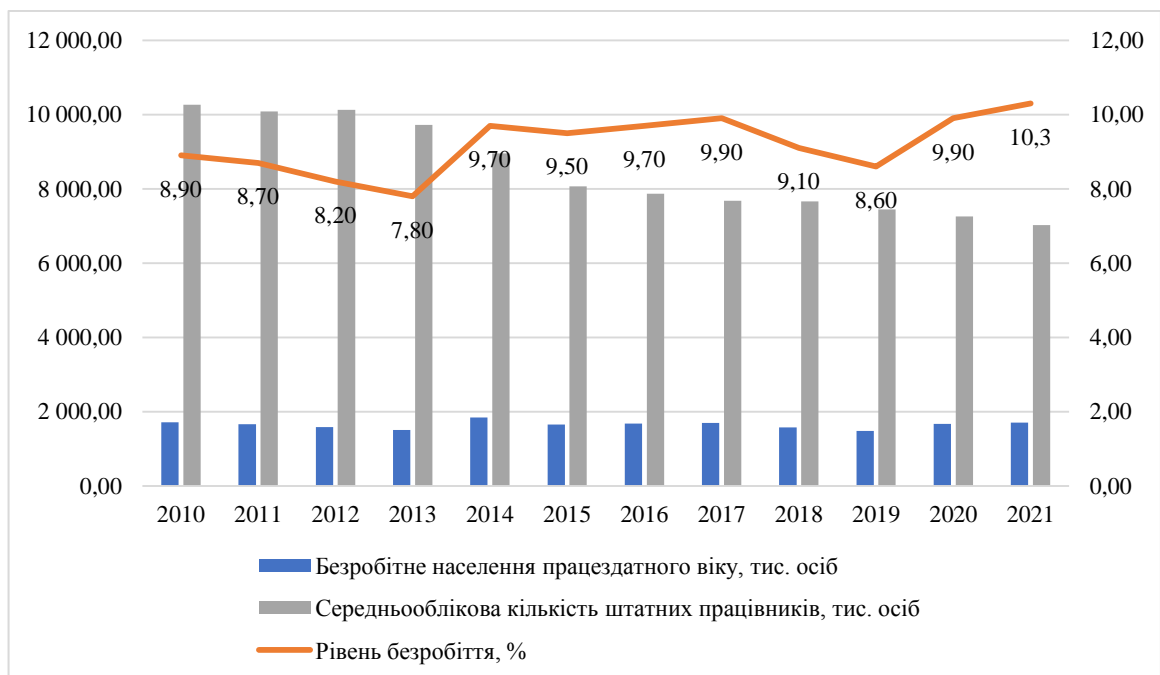

Рис. 2.3. Динаміка показників безробіття та кількості штатних працівників в Україні у 2010-2021 рр.

Джерело: побудовано за [54; 55]

Упродовж 2010-2021 рр. в Україні номінальна середньомісячна заробітна плата збільшилася майже у 8 разів – з 2250 грн у 2010 р. до 17453 грн у 2021 р.

(рис. 2.4). При цьому, поряд зі стабільним щорічним зростанням номінальної середньомісячної зарплати спостерігалось незначне підвищення, а в окремі періоди - навіть зниження, реальної заробітної плати. Темпи зростання цих двох показників знаходилися на однаковому рівні у 2012 р. та 2013 рр., а з 2014 р., незважаючи на зростання номінальної зарплати, реальна заробітна плата українців знижувалася. Зокрема, у 2015 р. номінальна зарплата збільшилася на 21% порівняно з 2014 р., а реальна зарплата зменшилася на 20%.

В теорії міграції низький рівень заробітної плати, як показник доходів працюючого населення, є фактором «виштовхування» працездатного населення з країни за кордон. З іншого боку, виїзд працівників з країни призводить до дефіциту робочої сили, що, своєю чергою, повинно змусити роботодавців підвищувати заробітну плату. Тому необхідно враховувати показники заробітної плати при дослідженні взаємозв'язку стану ринку праці та еміграції.

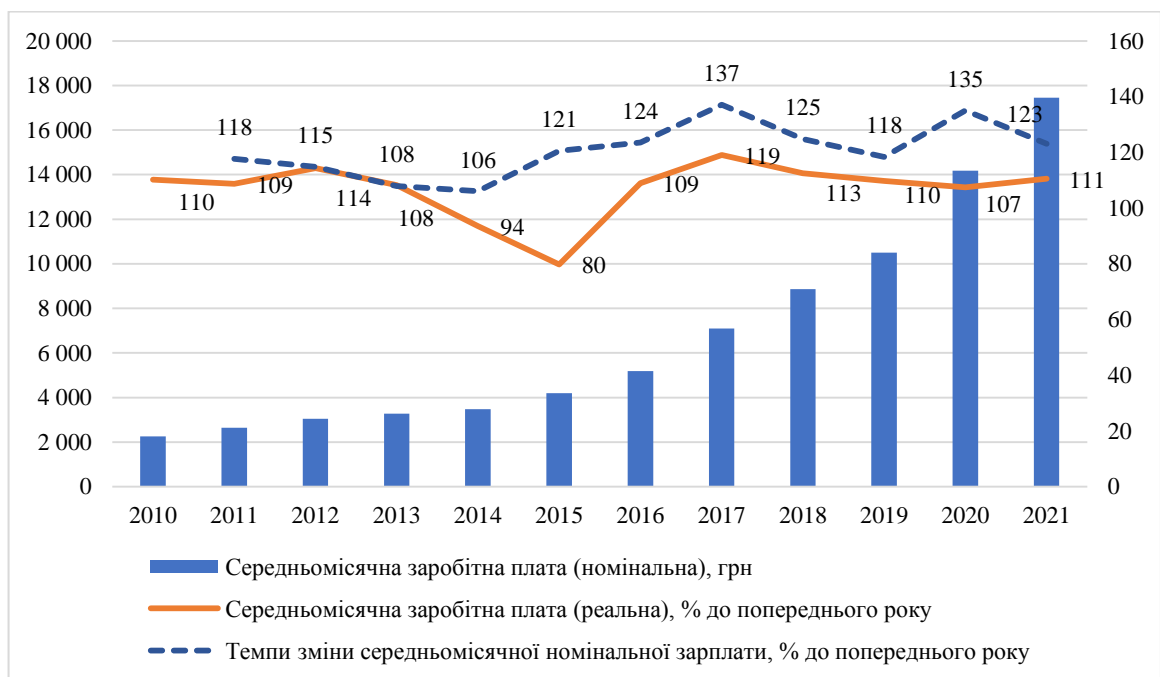

Рис. 2.4. Динаміка показників заробітної плати в Україні у 2010-2021 рр.

Джерело: побудовано і розраховано за даними [56; 57]

Для визначення взаємозв'язку ситуації на ринку праці в Україні та еміграцією використовуємо метод множинної лінійної регресії, де вектор залежної змінної Y буде включати показники стану ринку праці, розглянуті вище (рис. 2.1-2.4): кількість населення працездатного віку (Y_1); зайняте

населення працездатного віку (Y_2); безробітне населення працездатного віку (Y_3); рівень безробіття (Y_4); середньооблікова кількість штатних працівників (Y_5); номінальна середньомісячна заробітна плата (Y_6); темпи зміни реальної середньомісячної заробітної плати (Y_7). Тоді, залежність стану ринку праці від показників, що характеризують процес еміграції в Україні буде описуватися лінійним рівнянням:

$$Y = \beta_0 + \beta_1 \cdot X_1 + \beta_2 \cdot X_2 + \beta_3 \cdot X_3 + \beta_4 \cdot X_4 + \beta_5 \cdot X_5 + u, \quad (2.1)$$

де X_1 - кількість емігрантів, осіб; X_2 - обсяги грошових переказів у % до ВВП; X_3 - заробітна плата, отримана з-за кордону, млн. дол.; X_4 - грошові перекази робітників, що працюють за кордоном більше року, млн. дол.; X_5 - загальна сума приватних переказів, млн. дол.; u – випадкова похибка, розподіл якої в загальному випадку визначається незалежними змінними, але математичне сподівання якої дорівнює нулю.

Отже, сукупність незалежних змінних, які характеризують процес еміграції в Україні, поряд з кількістю емігрантів, включає показники обсягів грошових переказів з-за кордону (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Незалежні змінні, що характеризують процес еміграції в Україні

Роки	Кількість емігрантів, осіб	Обсяги грошових переказів у % до ВВП	Заробітна плата, отримана з-за кордону, млн. дол. США	Грошові перекази робітників, що працюють за кордоном більше року, млн дол. США	Загальна сума приватних переказів, млн. дол. США
2010	14 677	4,1	1321	1560	5862
2011	14 588	4,1	1524	1890	7019
2012	14 517	4,1	1772	1749	7526
2013	22 187	4,5	2102	1531	8537
2014	21 599	4,8	1680	1165	6489
2015	21 409	7,6	1471	1013	6959
2016	6 465	8,1	1608	906	7535
2017	20 234	8,2	1849	996	9264
2018	24 252	8,5	2345	872	11111
2019	26 789	7,7	2948	934	11921
2020	19 121	7,7	3757	1163	11980
2021	22 587	7	4043	1907	14019

Джерело: побудовано за даними [46; 51]

Доцільність застосування у нашому дослідженні показників надходження в Україну грошових переказів від трудових мігрантів обумовлена тим, що кількість емігрантів є неточною, оскільки її складно обліковувати, а грошові перекази реєструються Національним банком України і точніше характеризують масштаби еміграції.

За допомогою регресійного аналізу, проведеного в програмі «Statistica 7.0», ми виявили, що найсильніший зв'язок упродовж 2010-2021 рр. спостерігався між номінальною середньомісячною заробітною платою (Y_6) та обсягами грошових переказів у % до ВВП (X_2) і заробітною платою, отриманою з-за кордону (X_3) (табл. 2.6). Статистична значущість безпосереднього впливу незалежних змінних на номінальну середньомісячну заробітну плату підтверджується високим значенням коефіцієнта кореляції ($R=0,989$), а розрахункове значення критерія Фішера перевищує його табличне значення, що свідчить про щільність зв'язку між змінними ($F(2,9)=208,69$). Рівень статистичної помилки регресії не перевищує 1%.

Коефіцієнт детермінації ($R^2=0,978$) показує, що зміна номінальної середньомісячної заробітної плати в Україні на 97,8% залежить від частки грошових переказів приватних осіб у ВВП. Це підтверджує позитивний вплив еміграції, оскільки перекази грошей від трудових мігрантів їхнім сім'ям підвищують купівельну спроможність цих домогосподарств та через збільшення споживчого попиту стимулюють зростання обсягів виробництва і надання послуг.

За результатами проведеного дослідження також виявлено міцний ($R=0,987$) обернений зв'язок між кількістю населення працездатного віку (Y_7) та обсягами грошових переказів у % до ВВП (X_2) і грошовими переказами робітників, що працюють за кордоном більше року (X_4). З високою ймовірністю ($R^2=0,975$) можна стверджувати, що при збільшенні на 1% частки грошових переказів мігрантів у ВВП кількість населення працездатного віку в Україні зменшується на 0,246% за інших незмінних умов. Відповідно, зростання на 1% обсягів грошових переказів робітників, що працюють за кордоном більше року,

призводить до зменшення кількості населення працездатного віку на 0,092% за інших незмінних умов. Це пояснюється використанням частини цих коштів членами сім'ї емігранта на забезпечення виїзду за кордон інших родичів.

Таблиця 2.6

Взаємозв'язок показників ринку праці та еміграції в Україні у 2010-2021 рр.

Факторні ознаки	Залежна змінна			
	Y_1	Y_4	Y_5	Y_6
Кількість спостережень	12	12	12	12
Постійна величина	10,905*** (0,137)	1,920*** (0,125)	10,702*** (0,193)	-2,984*** (0,701)
X_2	-0,246*** (0,015)	0,163** (0,068)	-0,352*** (0,033)	1,012*** (0,119)
X_3			-0,134*** (0,027)	1,279*** (0,101)
X_4	-0,092*** (0,016)			
R	0,987	0,600	0,981	0,989
R ²	0,975	0,361	0,962	0,978
F-критерій	F(2,9)=178,18	F(1,10)=5,652	F(2,9)=116,17	F(2,9)=208,69

* - рівень статистичної помилки 10%; ** - рівень статистичної помилки 5%;

*** - рівень статистичної помилки 1%.

- статистично значущий вплив між змінними відсутній

Джерело: розраховано автором

Міцний обернений зв'язок ($R=0,981$) також виявлений між середньообліковою кількістю штатних працівників та часткою грошових переказів у ВВП і заробітною платою, отриманою з-за кордону. Розрахункове значення критерія Фішера перевищує табличне значення, що підтверджує міцність зв'язку між залежною та незалежними змінними. Збільшення на 1% частки грошових переказів у ВВП призводить до зменшення середньооблікової кількості штатних працівників на 0,352% за інших рівних умов. Збільшення на 1% заробітної плати, отриманої з-за кордону, обумовлює зменшення середньооблікової кількості штатних працівників на 0,134% за інших рівних умов. Негативний взаємозв'язок між залежною та незалежними змінними пояснюється низьким рівнем заробітних плат в Україні за умови офіційного працевлаштування, через що члени родин трудових мігрантів, маючи фінансову

підтримку з-за кордону, можуть працювати неофіційно або не працювати взагалі, приділяючи більше уваги вихованню дітей та домогосподарству.

Частково цей висновок підтверджується наявністю прямої залежності рівня безробіття від співвідношення грошових переказів мігрантів до ВВП: при незалежній змінній зростанні на 1% рівень безробіття збільшується на 0,163%. Хоча коефіцієнт кореляції ($R=0,60$) свідчить про слабкий зв'язок між цими змінними, похибка регресії не перевищує 5%, а тому отримані результати є статистично значущими. Відповідно, на 36,1% зростання рівня безробіття обумовлено саме надходженням грошових коштів від трудових мігрантів, а на 63,9% залежить від інших факторів.

За результатами проведеного дослідження виявлено залежність кількості зайнятого населення працездатного віку в Україні від показників, що характеризують еміграцію, яка описується рівнянням:

$$Y_2 = 10,44 - 0,32X_2 - 0,09X_3 - 0,12X_4 + 0,15X_5. \quad (2.2)$$

Коефіцієнти кореляції ($R=0,989$) та детермінації ($R^2=0,978$) підтверджують міцність виявленого взаємозв'язку, а критерій Фішера ($F(4,7)=78,426$) свідчить про щільний зв'язок залежної та незалежних змінних. Рівень статистичної похибки не перевищує 5%, що підтверджує прийнятність результатів дослідження. Найбільший негативний вплив на кількість зайнятого населення працездатного віку здійснює збільшення частки грошових переказів у ВВП. Як видно з рівняння (2.2), при збільшенні на 1% частки грошових переказів у ВВП кількість зайнятого населення працездатного віку зменшується на 0,32% за інших рівних умов.

Також існує обернений зв'язок між кількістю зайнятого населення працездатного віку та заробітною платою, отриманою з-за кордону, та грошовими переказами мігрантів, що працюють за кордоном більше року. При збільшенні на 1% обсягів заробітної плати, отриманої з-за кордону, кількість зайнятого населення працездатного віку в Україні зменшується на 0,09% за інших рівних умов. Зростання на 1% обсягів надходження в Україну грошових

переказів мігрантів, що працюють за кордоном більше року, призводить до зменшення кількості зайнятого населення працездатного віку на 0,12%.

Водночас, виявлено позитивний вплив загальної суми приватних переказів до України на кількість зайнятого населення працездатного віку: при збільшенні незалежної змінної на 1% залежна змінна збільшується на 0,15%. Така залежність може свідчити про інвестування коштів, що надходять з-за кордону, у розвиток приватного бізнесу та створення нових робочих місць.

У результаті регресійного аналізу виявлено обернену залежність темпів зміни реальної середньомісячної заробітної плати в Україні від зміни кількості емігрантів та від зміни частки грошових переказів у ВВП. При цьому зміна загальної суми грошових переказів прямо впливає на темпи зміни реальної заробітної плати. Зв'язок залежної та незалежних змінних описується рівнянням:

$$Y_7 = 1,81 - 0,182X_1 - 0,529X_2 + 1,17X_5. \quad (2.3)$$

Коефіцієнти кореляції ($R=0,855$) та детермінації ($R^2=0,731$) свідчать про істотний зв'язок між змінними, а похибка регресії не перевищує 5%, що свідчить про статистичну значущість отриманих результатів. Отже, збільшення на 1% кількості емігрантів призводить до зниження темпів зростання реальної заробітної плати в Україні на 0,18% за незмінних інших умов. При збільшенні на 1% частки грошових переказів у ВВП темпи зростання реальної заробітної плати в Україні знижуються на 0,52% за інших рівних умов. Відповідно, збільшення кількості емігрантів та зростання співвідношення приватних грошових переказів до ВВП негативно впливають на рівень реальної заробітної плати в Україні.

Водночас, звернемо увагу на істотний позитивний вплив загальних надходжень грошових переказів до України: збільшення загальної суми грошових переказів на 1% обумовлює збільшення темпів зростання реальної зарплати в Україні на 1,17% за інших рівних умов. Зазначені результати узгоджуються з висновками, зробленими відносно результатів у рівнянні (2.2)

про інвестування частини грошових надходжень з-за кордону у розвиток підприємництва.

2.3. Оцінка впливу еміграції на економічне зростання України

Виїзд трудових мігрантів впливає на економічний розвиток країни-донора трудових ресурсів внаслідок зменшення робочої сили на ринку праці, а також через зменшення споживчого попиту на товари та послуги, що, своєю чергою, призводить до зниження виробництва та зменшення потреби у працівниках, і, як наслідок, до зростання безробіття. Погіршення ситуації на ринку праці мотивує людей, які залишилися в країні після попередніх хвиль еміграції, покинути батьківщину та шукати роботу в іншій країні. З огляду на це, можемо припустити, що виїзд громадян на роботу за кордон негативно впливає на економічне зростання країни-донора мігрантів.

Порівнюючи динаміку показників еміграції та індексу фізичного обсягу ВВП до попереднього року, можемо зробити висновок про наявність оберненого зв'язку між еміграційним потоком та економічних зростанням України (рис. 2.5). Зокрема, різке зростання кількості емігрантів з 14,4 тис. осіб у 2012 р. до 22,2 тис. осіб у 2013 р. та подальший виїзд з країни близько 21,5 тис. емігрантів щороку у продовж 2014-2015 рр. могло стати однією з причин зменшення індексу ВВП з 100% у 2012 р. до 93,4% у 2014 р. та до 90,2% у 2015 р. Істотне зменшення кількості емігрантів з 21,4 тис. у 2015 р. до 6,5 тис. осіб у 2016 р. супроводжувалося зростанням індексу фізичного обсягу ВВП у 2016 р. до 102,4% відносно попереднього року.

Водночас, звернемо увагу, що при практично незмінному потоці емігрантів у 2010-2012 рр. (на рівні 14,5 тис. осіб) індекс фізичного обсягу ВВП зменшився з 104,1% у 2010 р. до 100,2% у 2012 р. Збільшення кількості емігрантів з 20,2 тис. у 2017 р. до 26,8 тис. у 2019 р. супроводжувалося незначним збільшення індексу фізичного обсягу ВВП (з 102,4% до 103,2%). Як видно з рисунку, у 2020-2021 рр. зміна кількості емігрантів та індексу фізичного обсягу ВВП демонструють однакову динаміку, що пов'язано з

економічною кризою внаслідок запровадження карантинних обмежень з метою протидії поширення пандемії COVID-19. Отже стохастичний характер динаміки кількості емігрантів та індексу ВВП не дозволяє зробити однозначний висновок про взаємозалежність цих показників, тому вивчення впливу еміграції на економічне зростання України потребує проведення дослідження із застосуванням статистично-кореляційного методу.

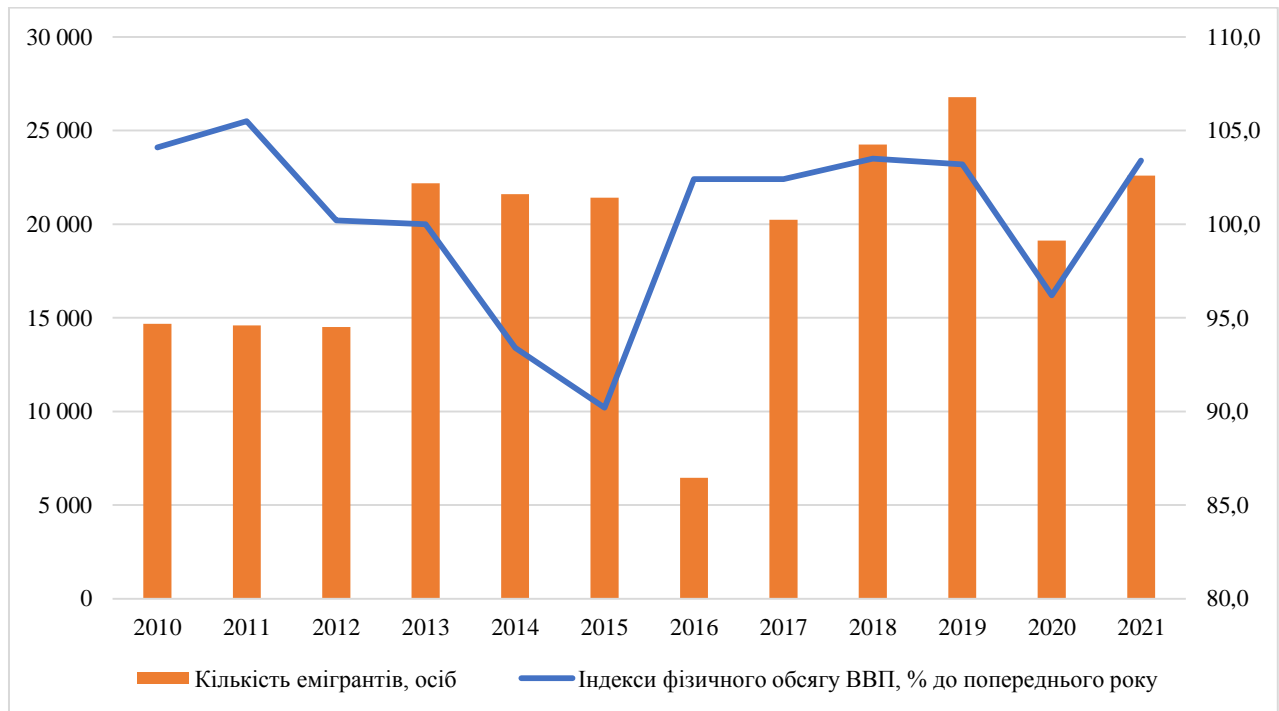

Рис. 2.5. Динаміка показників еміграції та економічного зростання України у 2010-2021 рр.

Джерело: побудовано за даними [46; 58]

Для перевірки нашої гіпотези про залежність економічного зростання від кількості емігрантів застосуємо метод множинної лінійної регресії, яка дозволяє на основі рівняння (2.1) змодельувати вплив динаміки показників, що характеризують еміграцію (див. табл. 2.5) на показники економічного зростання. Для нашого дослідження сформуємо перелік показників залежної змінної Y , які характеризують економічного зростання в Україні у 2010-2021 рр.: індекс фізичного обсягу ВВП, % до попереднього року (Y_1); ВВП у фактичних цінах, млн. грн (Y_2); індекс промислової продукції, % до

попереднього року (Y_3); роздрібний товарооборот підприємств роздрібною торгівлі, млн. грн (Y_4); оптовий товарооборот, млн. грн (Y_5) (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Залежні змінні, що характеризують економічне зростання в Україні

Роки	Індекс фізичного обсягу ВВП, % до попереднього року	ВВП, млн. дол. США	Індекс промислової продукції, % до попереднього року	Роздрібний товарооборот підприємств роздрібною торгівлі, млн. грн	Оптовий товарооборот, млн. грн
2010	104,1	141210,0	112,2	280890,0	993695,8
2011	105,5	169333,0	108,0	350059,0	1107283,4
2012	100,2	182592,0	99,3	405114,0	1093290,8
2013	100,0	190499,0	95,7	433081,0	1074753,2
2014	93,4	133503,0	89,9	438343,0	987957,0
2015	90,2	91031,0	87,7	487558,0	1244220,8
2016	102,4	93356,0	104,0	555975,0	1555965,7
2017	102,4	112091,0	101,1	586330,1	1908670,6
2018	103,5	130891,0	103,0	668369,6	2215367,4
2019	103,2	153883,0	99,5	793479,2	2322176,9
2020	96,2	155499,0	95,5	868283,3	2462558,8
2021	103,4	159911,2	101,9	1044516,5	3153187,3

Джерело: складено за [58; 59; 60; 61]

За результатами регресійного аналізу не виявлено статистично значимого впливу показників еміграції на індекс фізичного обсягу ВВП України та на індекс промислової продукції у 2010-2021 рр. Водночас, регресійний аналіз підтвердив наявність оберненої залежності ВВП у фактичних цінах від зміни частки грошових переказів у ВВП та обсягів грошових переказів робітників, що працюють за кордоном більше року, та пряму залежність від зміни загальної суми приватних переказів до України з-за кордону. Високе значення коефіцієнта кореляції ($R=0,990$) свідчить про міцний зв'язок між залежною та незалежними змінними, а розрахункове значення F-критерію підтверджує щільність цього зв'язку (табл. 2.8). Значення коефіцієнта детермінації показує, що зміна ВВП у фактичних цінах на 98% обумовлена зміною показників, що характеризують грошові перекази в Україну, і лише на 2% залежить від інших

чинників. Рівень статистичної помилки є меншим за 1%, що підтверджує статистичну значимість отриманих результатів дослідження.

Найбільший негативний вплив на ВВП у фактичних цінах здійснює частка грошових переказів у ВВП: збільшення на 1% незалежної змінної призводить до зменшення залежної змінної на 1,217% за незмінних інших умов. Збільшення на 1% грошових переказів робітників, що працюють за кордоном більше року, обумовлює зменшення ВВП у фактичних цінах на 0,275% за незмінних інших умов. Ці результати підтвердили зроблений нами висновок у підрозділі 2.2 про негативний вплив грошових переказів мігрантів на рівень зайнятості, оскільки отримання грошей з-за кордону зменшує потребу працевлаштування членів родини емігранта, то збільшується кількість безробітних осіб працездатного віку, які не працюють і не беруть участі у створенні ВВП. Тому, незважаючи на те, що у результаті дослідження не було виявлено статистично значимого зв'язку між обсягами ВВП та чисельністю емігрантів (що може бути обумовлене неточністю їх обліку), зробимо висновок про негативний вплив збільшення еміграційного потоку на економічне зростання України.

Таблиця 2.8

Взаємозв'язок показників економічного зростання та еміграції
в Україні у 2010-2021 рр.

Факторні ознаки	Залежна змінна		
	Y_2	Y_4	Y_5
Кількість спостережень	12	12	12
Постійна величина	6,970*** (0,547)	6,647*** (0,462)	12,404*** (0,482)
X_2	-1,217*** (0,098)	0,570*** (0,078)	1,021*** (0,263)
X_3		0,722*** (0,066)	
X_4	-0,275*** (0,081)		
X_5	0,996*** (0,071)		
R	0,990	0,985	0,775
R ²	0,980	0,971	0,601
F-критерій	F(3,8)=131,72	F(2,9)=152,62	F(1,10)=15,082

* - рівень статистичної помилки 10%; ** - рівень статистичної помилки 5%;

*** - рівень статистичної помилки 1%.

- статистично значущий вплив між змінними відсутній

Джерело: розраховано автором

Разом з цим, звернемо увагу, що збільшення на 1% загальної суми приватних переказів з-за кордону сприяє зростанню ВВП у фактичних цінах на 0,996% за незмінних інших умов. Загальна сума приватних грошових переказів включає не лише грошові перекази українських трудових мігрантів, а й інші приватні трансферти, обсяг яких збільшився з 929 млн. дол. США у 2010 р. до 2562 млн. дол. США у 2021 р., що на 34,3% перевищує суму грошових переказів робітників, що працюють за кордоном більше року. Відповідно, значна частина грошових переказів надходить через офіційні канали та інвестується у створення чи розвиток бізнесу, що сприяє економічному зростанню.

Як показано у таблиці 2.8, у результаті регресійного аналізу виявлено позитивний вплив зміни частки грошових переказів у ВВП та заробітної плати, отриманої з-за кордону, на роздрібний товарооборот підприємств роздрібною торгівлі України. Збільшення на 1% частки грошових переказів у ВВП обумовлює зростання обсягів роздрібного товарообороту на 0,57% за незмінних інших умов, а збільшення на 1% заробітної плати, отриманої з-за кордону обсягів, сприяє зростанню обсягів роздрібного товарообороту на 0,722% за незмінних інших умов.

У результаті регресійного аналізу також виявлено пряму залежність оптового товарообороту від частки грошових переказів у ВВП: збільшення на 1% незалежної змінної сприяє зростанню залежної змінної на 1,021% за незмінних інших умов. Це підтверджує позитивний вплив еміграції, що проявляється через надходження грошових коштів від українських мігрантів до їхніх родин в Україні, які витрачають ці кошти на купівлю товарів, збільшуючи тим самим обсяг споживання на внутрішньому ринку.

На основі отриманих результатів регресійного аналізу, які ми розглянули вище, можемо припустити, що завдяки виїзду трудових мігрантів до інших

країн збільшуються доходи їхніх родин, які залишилися в Україні і отримують грошові перекази від них. З метою підтвердження цієї гіпотези побудуємо модель залежності доходів та витрат населення від показників, що характеризують еміграцію в Україні. Для цього в якості залежної змінної почергово використаємо такі показники: доходи населення (Y_1); витрати та заощадження населення (Y_2); наявний дохід у розрахунку на одну особу (Y_3); реальний наявний дохід, у відсотках до відповідного періоду попереднього року (Y_4) (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

Показники доходів та витрат населення України у 2012-2021 рр.

Роки	Доходи населення, млн. грн	Витрати та заощадження населення, млн. грн	Наявний дохід у розрахунку на одну особу, грн	Реальний наявний дохід, у відсотках до відповідного періоду попереднього року
2012	1457864	1457864	25206	113,9
2013	1548733	1548733	26719	106,1
2014	1516768	1516768	26782	88,5
2015	1772016	1772016	31803	79,6
2016	2051331	2051331	37080	102
2017	2652082	2652082	47270	110,9
2018	3248730	3248730	58442	110,9
2019	3744060	3744060	69140	109
2020	4045191	4045191	74688	104,5

Джерело: складено за даними [62]

У результаті аналізу отримана залежність реального наявного доходу від показників еміграції, яка описується рівнянням лінійної регресії:

$$Y_4 = -0,53 - 0,154X_1 - 0,517X_3 + 1,28X_5. \quad (2.4)$$

Високі значення коефіцієнтів регресії підтверджують міцність зв'язку залежної та незалежних змінних ($R=0,959$) та на 92% пояснюють зміну реальних доходів громадян за рахунок ефектів від еміграції ($R^2=0,920$). Статистична похибка регресії на рівні 5% свідчить про статистичну прийнятність результатів дослідження. За результатами наших розрахунків виявлено обернену залежність реального доходу населення від кількості емігрантів та заробітної плати, отриманої з-за кордону. Збільшення кількості

емігрантів на 1% призводить до зменшення реального наявного доходу населення в Україні на 0,154% за незмінних інших умов, а збільшення на 1% заробітної плати, отриманої з-за кордону, обумовлює зменшення реального наявного доходу населення на 0,517% за незмінних інших умов. На нашу думку зазначені результати відображають процес скорочення зайнятості осіб працездатного віку в Україні внаслідок отримання коштів з-за кордону.

При цьому звернемо увагу на істотний позитивний вплив загальної суми приватних переказів в Україну на зміну реального наявного доходу населення: при збільшенні незалежної змінної на 1% відбувається зростання залежної змінної на 1,28% за незмінних інших умов. Це підтверджує зроблений нами попередньо висновок про інвестування частини приватних грошових переказів у розвиток бізнесу, що дозволяє родинам емігрантів отримувати додатковий дохід від підприємницької діяльності в Україні. Вплив показників еміграції на доходи населення, витрати і заощадження населення та наявний дохід у розрахунку на одну особу в Україні виявився статистично не значущим.

Підсумовуючи результати проведеного дослідження, зазначимо, що ефекти від еміграції мають неоднозначний вплив на економічне зростання в Україні. Поряд із слабким впливом еміграційного потоку на економічні показники упродовж 2010-2021 рр. спостерігалася істотна залежність ВВП у фактичних цінах, оптового і роздрібного товарообороту та реального наявного доходу населення від надходження приватних грошових переказів з-за кордону.

Висновки до розділу

1. Упродовж 2010-2021 рр. міждержавна міграція в Україні характеризувалася такими тенденціями: переважання кількості іммігрантів над кількістю емігрантів та додатнім сальдо міграції; переважанням міського населення та переважанням чоловіків у віці 20-44 років в еміграційному потоці; збільшенням коефіцієнта валового міграційного відтоку населення; зниженням коефіцієнта ефективності міграції. Зростання обсягів еміграції українців з метою працевлаштування за кордоном обумовило збільшення обсягів

приватних грошових переказів до України у 2021 р. в два рази порівняно з 2015 р., третина з яких щорічно надходить з Польщі. Внаслідок війни з України виїхало 6,5 млн громадян, частина яких не планує повертатися на батьківщину, що своєю чергою призведе до збільшення трудової міграції та посилення залежності української економіки від грошових переказів мігрантів.

2. Ринок праці в Україні упродовж 2010-2021 рр. характеризувався негативною динамікою показників кількості осіб працездатного віку та зайнятого населення працездатного віку, зниженням середньооблікової чисельності штатних працівників та зростанням рівня безробіття, а також повільними темпами зростання реальної заробітної плати. Регресійний аналіз даних дозволив виявити такі залежності: негативний вплив зростання частки грошових переказів у ВВП та грошових переказів від осіб, що працюють за кордоном більше року, на кількість населення працездатного віку в Україні; прямий вплив збільшення частки грошових переказів у ВВП на рівень безробіття; негативний вплив збільшення частки грошових переказів у ВВП та обсягів заробітної плати, отриманої з-за кордону, на середньооблікову кількість штатних працівників; позитивний вплив зростання частки грошових переказів у ВВП та обсягів заробітної плати, отриманої з-за кордону, на номінальну середньомісячну заробітну плату в Україні.

3. Результати регресійного аналізу підтвердили, що надходження грошових переказів від трудових мігрантів в Україну негативно впливають на кількість зайнятого населення працездатного віку, оскільки отримання коштів з-за кордону зменшує стимули до працевлаштування родичів мігрантів. Також виявлено негативний вплив зростання кількості емігрантів та частки грошових переказів у ВВП на темпи зміни реальної зарплати в Україні. Позитивний вплив на зайнятість працездатного населення та на темпи зростання реальної зарплати здійснює збільшення обсягів загальної суми приватних грошових переказів в Україну, що свідчить про інвестування цих коштів у розвиток приватного бізнесу і створення робочих місць.

4. Результати проведеного дослідження підтвердили наявність оберненої залежності ВВП у фактичних цінах від зміни частки грошових переказів у ВВП та обсягів грошових переказів робітників, що працюють за кордоном більше року, та пряму залежність від зміни загальної суми приватних переказів до України з-за кордону. Також виявлено позитивний вплив зміни частки грошових переказів у ВВП та заробітної плати, отриманої з-за кордону, на обсяги оптової торгівлі та роздрібного товарообороту підприємств України. За результатами наших розрахунків виявлено обернену залежність реального доходу населення від кількості емігрантів та заробітної плати, отриманої з-за кордону, а також істотний позитивний вплив загальної суми приватних переказів в Україну на зміну реального наявного доходу населення.

РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

3.1. Досвід європейських країн у вирішенні проблеми еміграції

Більшість країн Центральної та Східної Європи, які стали членами ЄС відносно недавно, стикаються з істотними демографічними проблемами порівняно з країнами ЄС-15, які загалом мають позитивний приріст населення. Для всіх країн ЄС актуальними є проблеми старіння населення та зниження рівня народжуваності поряд з високим рівнем смертності. При цьому, демографічна ситуація в нових країнах-членах ЄС погіршується внаслідок зростання еміграційних потоків, основна частина яких спрямована до країн ЄС-15, що обумовлює позитивний міграційний баланс в старих країнах ЄС за рахунок імміграції.

За період 2003-2016 рр., який характеризувався масштабним розширенням ЄС за рахунок приєднання країн Центральної та Східної Європи (ЦСЄ) відбулося істотне скорочення чисельності населення – в Болгарії на 8%, у Латвії на 14%, у Литві на 16%, в Угорщині на 3%, у Польщі на 1%, у Румунії на 9% [63, с. 130]. До основних причин такого різкого скорочення населення в цих країнах відноситься еміграція (рис. 3.1), яка набула значних масштабів після приєднання цих країн до ЄС і Шенгенської угоди. Загальний баланс еміграції нових держав-членів до вступу в ЄС був стабільним на рівні 118 тис. осіб, але після початку вступу він зріс до 137 тис., 143 тис. і 169 тис. у 2004 р., 2005 р. і 2006 р. відповідно [Там же]. Різке зростання еміграційного потоку відбулося у 2008 році під час світової фінансово-економічної кризи, що й надалі залишився високим у період післякризового відновлення. Це свідчить про те, що криза була лише тригером, і коли почалася масштабна еміграція, багато інших громадян цих країн, розчаровані відсутністю перспективи працевлаштування на батьківщині, вирішили виїхати в інші країни.

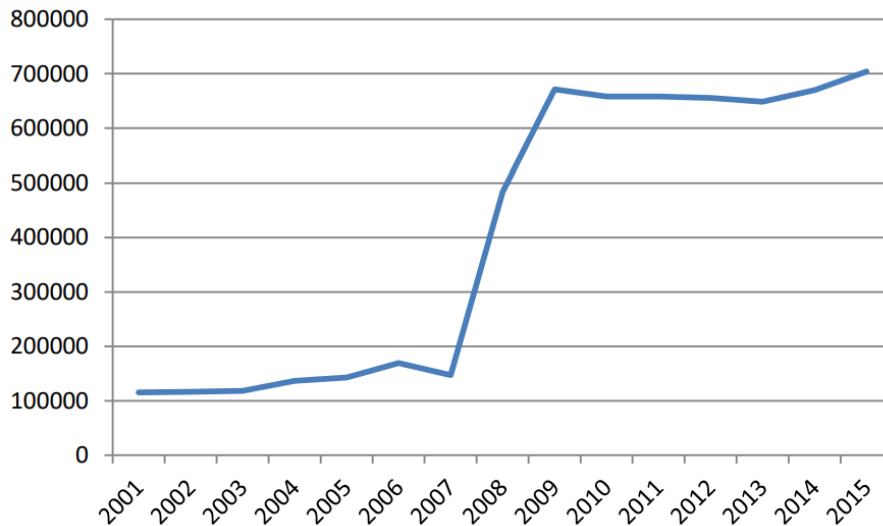

Рис. 3.1. Динаміка загальної кількості емігрантів з нових країн-членів ЄС у 2001-2015 рр.

Джерело: [63, с. 131]

Зростання частки емігрантів у загальній кількості населення нових країн-членів ЄС спостерігалось з 2008 р. в основному внаслідок виїзду трудових мігрантів до старих держав-членів ЄС із найінтенсивнішою імміграцією (Великобританія, Ірландія, Франція, Німеччина, Австрія та Швеція). На рис. 3.2 видно, що Велика рецесія спричинила інтенсивну міграцію, яка згодом дещо зменшилася у період відновлення економіки цих країн після завершення кризи. Проте є винятки. Наприклад, довготривала криза в Хорватії та пізній вступ цієї країни до ЄС призвели до стрімкого зростання частки емігрантів у загальній чисельності населення до старих країн ЄС до майже 0,85% від загальної чисельності населення у 2015 р. [63, с. 132].

За умови збереження загальноєвропейської тенденції до скорочення народжуваності у нових країнах-членах ЄС відбуватиметься подальше скорочення населення працездатного віку, що негативно вплине на їх економічне зростання в довгостроковій перспективі. Враховуючи тенденцію чистої міграції, ці країни не зможуть накопичувати достатній людський капітал для підтримки (і підвищення) рівня економічного розвитку. У 2010 р. Макура М. розробив прогноз для населення працездатного віку в європейських країнах на 40 років. Прогнози ґрунтувалися на припущеннях про поступове

відновлення рівня народжуваності та нульову міграцію. Згідно з цими досить оптимістичними припущеннями, Макура М. показав, що в більшості країн Південно-Східної Європи робоча сила скоротиться на 30-40% за 40-річний період [64]. Враховуючи останні дані чистої міграції, в країнах ЦСЕ відбуватиметься погіршення демографічної ситуації та сповільнення економічного зростання.

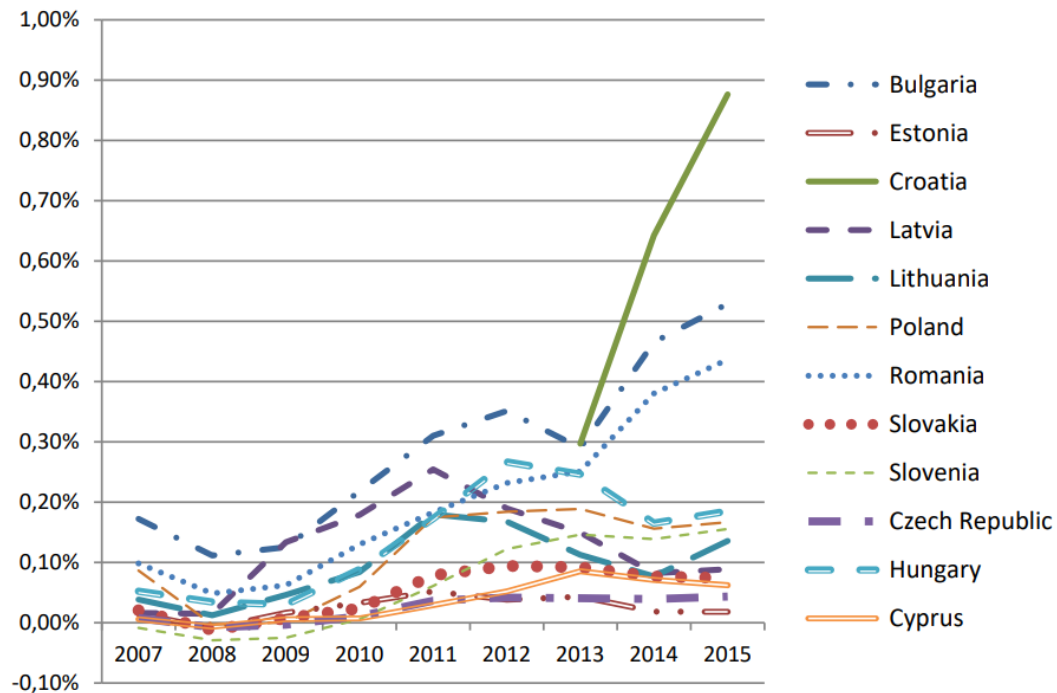

Рис. 3.2. Частка емігрантів із нових держав-членів у загальній чисельності населення до старих держав-членів ЄС за період 2007–2015 рр.

Джерело: [63, с. 132]

Отже, для більшості нових країн-членів ЄС зростання еміграції після вступу стало істотною проблемою. Окремим країнам, таким як Польща, Чехія, Словаччина вдалося істотно сповільнити еміграційні потоки, навіть незважаючи на значне зростання чистої еміграції під час кризи 2008-2009 рр. Оскільки наслідки еміграції проявлятимуться у довгостроковій перспективі та посилюватимуться надзвичайно низьким рівнем народжуваності, у цих країнах очікується колапс системи охорони здоров'я та пенсійного забезпечення, яка здебільшого базується на принципі солідарності в усіх пострадянських країнах. Таким чином у довгостроковій перспективі нездатність цих країн забезпечити

достатній людський капітал для підтримки економічного зростання призведе до зниження економічного зростання. У зв'язку з цим, уряди нових країн-членів ЄС все більше уваги приділяють не лише питанням імміграції, які загострилися з моменту міграційної кризи 2015-2016 рр., а й шукають нові шляхи вирішення проблеми еміграції та пришвидшення процесу зворотної міграції.

Поряд із загальним зростанням міграційних потоків, істотною проблемою країн ЦСЄ у 2003-2014 рр. стала еміграція висококваліфікованих працівників до високоіндустріальних країн ЄС (переважно Великої Британії, Бельгії, Австрії та Німеччини) та північних країн ЄС (Ірландія, Данія і Швеція). Найбільше фахівців у цей період виїхало з Польщі, Румунії, Греції, Словаччини та Іспанії, а найбільший негативний міграційний баланс фахівців спостерігався у Польщі (рис. 3.3).

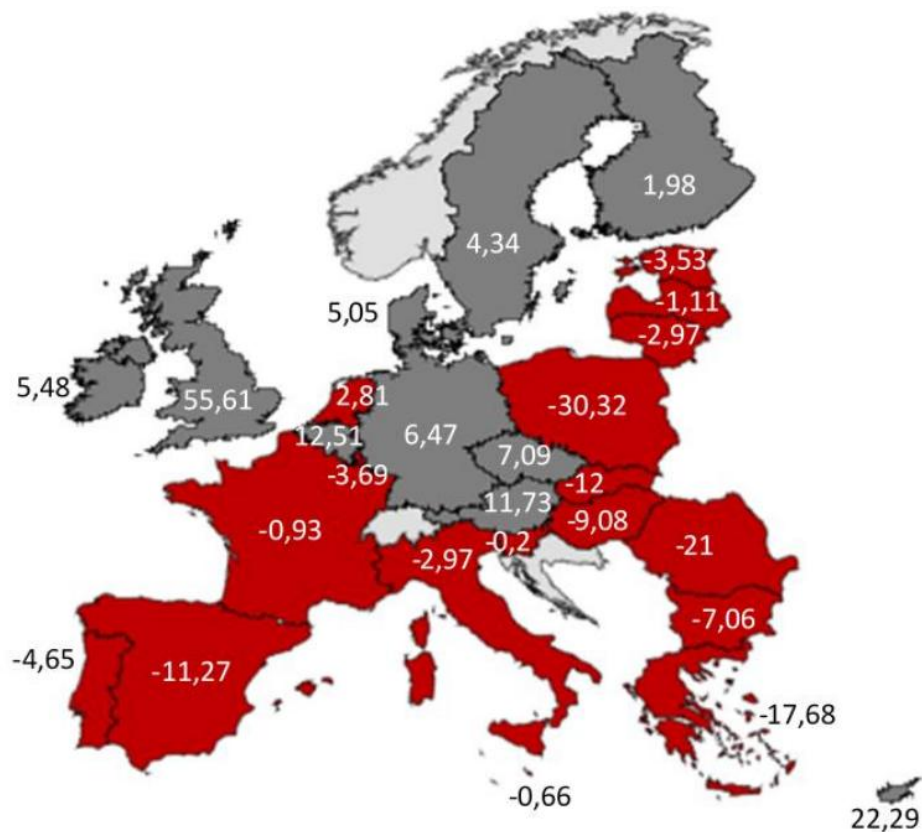

Рис. 3.3. Сальдо міграції висококваліфікованих фахівців в ЄС у 2003-2014 рр. (в тис.)

Джерело: [65]

Згідно звіту Європейського комітету регіонів, у 2017 р. понад 576 тис. поляків після закінчення школи проживали в інших країнах ЄС [66]. В абсолютному вираженні це найвищий показник серед усіх держав-членів ЄС. Найпопулярнішими напрямками міграції для молоді (15-34 роки) є Німеччина та Велика Британія, а мігранти приїжджають переважно з Польщі та Румунії – це не змінилося й на даний час. Відтік кваліфікованих людських ресурсів є втратою для менш розвинутих країн, що в довгостроковій перспективі призводить до: нестачі персоналу, зниження інноваційної активності та сповільнення технологічного розвитку, фіскальних проблем (зменшення податкових надходжень), зниження продуктивності та розвитку підприємств, обмеження економічного зростання країни.

За останні роки якість життя та ситуація на національних ринках праці в регіоні Центральної та Східної Європи значно покращилися, і уряди країн, з яких емігрувало найбільше громадян, визнають необхідність вжити заходів для заохочення своїх громадян до повернення. Тому все частіше країни ЦСЄ вживають заходів для сприяння та підтримки повернення мігрантів до країн походження. Наприклад, у 2017 р. уряд Словаччини запустив спеціальну програму для заохочення повернення своїх громадян – був розроблений комплексний план підтримки тих, хто повертається додому під назвою «Повернення до Словаччини». Програма була спрямована на висококваліфікованих працівників, які проживають у Великій Британії, і включала, серед іншого: зменшення бюрократичних бар'єрів, а також кампанії та ярмарки вакансій, на яких емігранти мали знайти роботу у своїй країні [67].

Румунія скористалася коштами ЄС і виділила 30 млн. євро на допомогу підприємцям, які повернулися до країни, кожен з яких міг отримати до 40 тис. євро для створення нового підприємства. У Чехії було запроваджено програму допомоги, але лише науковцям. Угорщина теж намагалася залучити своїх громадян, які працюють за кордоном – пілотною програмою «Go Home». Кампанія почалася в 2015 р. і стосується людей, які емігрували переважно до Великої Британії та Північної Ірландії. Через цей проект уряд намагався

підтримати повернення громадян до країни, допомогти у пошуку роботи та нового місця проживання. На реалізацію проекту було виділено 340 тис. євро, але лише 105 осіб повернулися на батьківщину [67].

Рішення щодо заохочення громадян до повернення, які впроваджують уряди окремих країн, є відносно новими і ще не були предметом глибокого аналізу та досліджень, які дозволили б оцінити їхню ефективність. Важко оцінити, скільки громадян насправді вирішили повернутися, заохочені національними рішеннями, спрямованими на реемігрантів, а якою мірою їхнє повернення визначається, наприклад, сімейними обставинами.

Уряд Польщі також вживає заходів, щоб переконати поляків, які працюють за кордоном, повернутися до країни. У 2008 р. в Польщі в рамках Міжвідомчої групи з питань міграції було створено робочу групу з питань зворотної міграції, завданням якої було розробити основні принципи та напрями державної міграційної політики. Результатом роботи групи став документ, який містить два висновки, найважливіші з точки зору політики, що проводиться: 1) повернення є неминучим наслідком масової еміграції; 2) головна мета державної політики - не впливати на індивідуальні рішення мігрантів щодо повернення, але надати їм інструмент, який уможливить раціональний вибір [68]. Враховуючи вищезазначені висновки, центральна влада вирішила зосередитися не стільки на заохоченні мігрантів до повернення, скільки на тому, щоб максимально спростити, з інституційної та інформаційної точки зору, прийняття рішення про повернення до країни та реалізувати його.

Цей підхід знайшов своє відображення в інформаційній кампанії «Have you got a Plan to return?», розпочатій у 2008 р. і в заходах, що реалізовували центральні органи влади. У рамках кампанії було запущено веб-сайт www.powroty.gov.pl, на якому розміщено всю інформацію про формальності, пов'язані з поверненням до країни, та можливості, якими можуть скористатися репатріанти. Його часто відвідують люди, які планують повернутися – з червня 2011 р. по червень 2019 р. зафіксовано відвідування понад 5,1 млн осіб (загалом

понад 10,5 мільйона переглядів), до редакції надіслали запитання 8183 інтернет-користувачі [65].

Також заслуговує на увагу програма «Підтримка в старті» [69], яка реалізується з 2013 р. і згідно якої служби зайнятості можуть надавати безробітним, у тому числі пенсіонерам, які перебувають на обліку, фінансову підтримку (у вигляді кредитів Фонду праці) з метою відкриття власної справи.

Найважливіші напрями національної політики щодо міграційних процесів визначені в документі «Соціально-економічні пріоритети міграційної політики», ухвалені Радою Міністрів у 2018 р. У документі зазначено, що влада має намір розробити преференційні рішення для мігрантів з основних цільових груп, важливих з точки зору польського ринку праці, зокрема: іноземних студентів, докторантів, науковців, викладачів, а також польських студентів та випускників польських університетів, які живуть за кордоном, а також польських викладачів іноземних університетів; висококваліфікованих працівників та іноземців, які працюють у тих галузях, в яких на польському ринку праці спостерігається дефіцит персоналу.

У документі наголошується, що міграційна політика має зосереджуватися насамперед на доповненні трудових ресурсів людським капіталом з-за меж Польщі в галузях/професіях з прогалинами в компетенціях та на заохоченні зворотної міграції. Пропоновані спрямовані заходи включають підтримку процесу інтеграції іноземців, у тому числі людей польського походження, та створення системних рішень у цій сфері (наприклад, шляхом вивчення мови, сприяння визнанню професійних кваліфікацій, професійної підготовки та вивчення мови для членів родини), а також просування нових інструментів у сфері сімейної та соціальної політики серед мігрантів, які повертаються. Для досягнення цієї мети були розроблені такі заходи:

- фінансування дослідницьких проектів, що виконуються в дослідницьких підрозділах або на підприємствах у Польщі, з особливим наголосом на поверненні в країну видатних молодих вчених польського походження з метою збільшення кількості персоналу для науково-дослідного сектору в Польщі;

- Програма «Повернення поляка», що передбачає заохочення польських науковців до повернення в країну через створення умов, які дозволять їм розпочати роботу в польських університетах або дослідницьких підрозділах з метою зміцнення потенціалу цих установ та поступового зменшення «витоку мізків» з країни (у 2018 р. згідно цієї програми до Польщі повернулися 22 польських науковці, як працювали в найкращих університетах чи дослідницьких підрозділах США, Великої Британії, Франції, Данії, Іспанії, а також Сінгапуру та Південної Кореї [70]).

Заходи щодо рееміграції визначені серед пріоритетних завдань реалізації прийнятої у 2017 р. Стратегії відповідального розвитку Польщі та в окреслених Економічним комітетом Ради міністрів основних напрямках соціально-економічного розвитку країни. З метою зниження негативних наслідків відтоку спеціалістів та для заохочення молодих освічених людей залишатися в країні урядом Польщі упродовж 2016-2018 рр. реалізувалася програма, яка передбачала плату за навчання студентів у престижних університетах за кордоном за умови, що після закінчення вони почнуть працювати в Польщі. З 2019 р. в Польщі діє програма під назвою «Конституція для науки», яка також містить рішення щодо зменшення відтоку кращих студентів, докторантів та співробітників університетів.

Отже, міграційна політика країн ЄС переважно зосереджена на оптимізації імміграційних потоків, а в частині зменшення еміграції основними напрямками є забезпечення узгодженої та адекватної реакції держави на еміграцію та мобільність громадян; розробка системи стимулів для повернення з особливим наголосом на специфічних компетенціях та унікальних спеціальностях працівників, дефіцит яких спостерігається на ринку праці (включаючи медичних працівників та будівельників); розвиток цілісної системи координації діяльності управління, пов'язаної з еміграцією та поверненням; забезпечення комплексних адаптаційних заходів для осіб, які повертаються з-за кордону.

3.2. Напрями підвищення ефективності міграційної політики України

Стійка тенденція до зростання еміграційного потоку з України, що спостерігалася починаючи з 2017 р. в умовах війни доповнилася еміграційною хвилею біженців після 24 лютого 2022 р. За даними ООН з початку війни з України виїхало близько 7 млн. українців, повернення яких на батьківщину буде залежати від тривалості активних воєнних дій та швидкості відновлення української економіки. У випадку завершення війни до кінця 2022 р. значна частина українських громадян повернеться на батьківщину, а за кордоном може залишитися близько 600 тис. біженців, але в умовах довготривалих воєнних дій, на думку експертів, за кордоном можуть залишитися до 5 млн. біженців [71].

Переважає кількість біженців, що виїхали в країни ЄС, це жінки та діти (близько 40%). Значна частина дітей шкільного віку почала відвідувати школу в країні перебування, що, за оцінками фахівців призведе до втрати 10% загальної кількості школярів в Україні у новому навчальному році [72]. В умовах демографічної кризи виїзд молодих жінок та дітей матиме негативні наслідки для економіки, які будуть відчутні у довгостроковому періоді. Загострення демографічної проблеми буде відбуватися одночасно із погіршенням ситуації на ринку праці, де бракуватиме висококваліфікованих спеціалістів внаслідок «відтоку мізків» за останній рік, оскільки багато фірм і компаній евакуювали своїх працівників за кордон.

Особлива втрата відбулася в ІТ-сфері, яка упродовж останніх кілька років була експортоорієнтованим видом економічної діяльності і забезпечувала значні надходження до державного бюджету. Більшість програмістів, що виїхали за кордон, є молодими людьми призовного віку, тому їх повернення найближчим часом не відбудеться. Довгострокове перебування за кордоном таких висококваліфікованих фахівців істотно зменшує ймовірність їхнього повернення, оскільки за цей час вони зможуть працевлаштуватися в провідних іноземних компаніях. Тому важливим чинником повернення ІТ-фахівців стане

завершення війни та виключення цієї професії з переліку військовозобов'язаних осіб.

Більшість українських біженців виїхали до країн Європейського Союзу, де міграційна політика має потужну імміграційну складову і передбачає багато ефективних заходів для адаптації мігрантів та інтеграції їх у європейське суспільство. Ухвалення українськими громадянами рішення щодо переселення на постійне місце проживання до країни ЄС, в якій вони перебувають як біженці, буде залежати від можливостей працевлаштування та отримання соціального забезпечення в країні перебування.

Як зазначає Коломієць О., «багато країн ЄС відчують брак працівників не лише робочих спеціальностей, а й кваліфікованої робочої сили, зокрема вчителів та медиків, робота яких не є високооплачуваною в Україні. Держави сприяють українцям у вивченні місцевих мов, щоб вони підтвердили свої дипломи і працювали за спеціальністю» [73]. Тому в умовах затяжної війни в Україні, незважаючи на прийнятий урядом план повоєнної відбудови нашої країни, який передбачає залучення міжнародної допомоги і створення нових робочих місць, більшість біженців працевлаштуються в країнах ЄС.

Країни ЄС, орієнтовані на вирішення власних демографічних проблем за рахунок іммігрантів працездатного віку та молоді, мають багаторічний досвід щодо прийняття трудових мігрантів та їх адаптації, а європейська міграційна політика є доволі гнучкою в частині застосування латентних інструментів заохочення українських громадян до оформлення посвідок на проживання та працевлаштування. Залежно від того, в якій країні ЄС знаходяться українські громадяни, вони зможуть отримувати податкові кредити, пільгові умови для навчання, перекваліфікації, що є недоступним зараз в Україні, але отримання таких можливостей за кордоном обумовить прийняття рішення про неповернення на батьківщину. Це призведе до значної втрати людського та трудового потенціалу в Україні, а тому міграційна політика держави повинна бути сфокусована на створенні сприятливих умов для громадян, які повертаються на батьківщину.

Міграційна політика України, яка реалізовувалася з 2010 р., переважно була спрямована на вирішення імміграційних проблем та інституційного забезпечення імміграції та еміграції в країні. У Законі України «Про зовнішню трудову міграцію», який було ухвалено у 2015 р., вперше було чітко визначено «створення умов для повернення в Україну та реінтеграції в суспільство трудових мігрантів та членів їхніх сімей» [74] серед основних напрямів державної політики у сфері міграції. Вирішенню проблеми реінтеграції в цьому документі присвячена окрема стаття, а Міністерство соціальної політики України визначене відповідальним органом центральної виконавчої влади за реінтеграцію трудових мігрантів, що повертаються на батьківщину.

У 2017 р. урядом ухвалено «Стратегію державної міграційної політики України на період 2025 р.», яка визначила базові принципи, пріоритетні напрями, цілі та заходи з їх реалізації в сфері врегулювання міграційних проблем. При цьому звернемо увагу, що ціль №2 Стратегії полягає у «зменшенні негативні наслідки еміграції з України та збільшенні її позитивного впливу на розвиток держави» та передбачає низку заходів для її досягнення, зокрема: розвиток можливостей для тимчасового легального працевлаштування за кордоном; просування програм освітнього обміну; підвищення рівня обізнаності громадськості щодо можливостей міграції; забезпечення захисту прав громадян України, які працюють і проживають за кордоном» [75].

Виходячи з цього, можемо зробити висновок, що на державному рівні фактично було закріплено сприяння держави в еміграції українських громадян через підтримку діяльності рекрутингових агенцій, які займалися працевлаштуванням трудових мігрантів за кордоном, та виїзду за кордон молоді в рамках програм освітнього обміну, за якими студенти продовжували навчання в іноземних навчальних закладах, після закінчення яких залишалися працювати за межами України.

При цьому ціль №3 зазначеної вище Стратегії, яка стосується «створення необхідних умов для повернення та реінтеграції українських мігрантів в українське суспільство», передбачає переважно інформаційні заходи: «надання

інформаційно-консультативної допомоги громадянам України, які повертаються; інформування трудових мігрантів з України, а також закордонних українців, у тому числі щодо можливостей працевлаштування та наявних соціальних послуг в Україні; підвищення рівня фінансової грамотності громадян України, які повертаються в Україну, з метою більш ефективного використання ними грошових переказів та заощаджень для інвестування, відкриття та розвитку бізнесу; чітке розмежування повноважень та координацію дій державних установ щодо питань реінтеграції; створення системи збору даних про мігрантів, що повернулися до держави, та їх потреби у соціальній та економічній реінтеграції; загальнодержавні та регіональні (для регіонів, охоплених найбільш масовою еміграцією) програми сприяння поверненню з відповідним фінансуванням» [76].

Враховуючи істотний позитивний вплив грошових переказів, що надходять від трудових мігрантів, на економіку України, важливим інструментом зниження еміграційного потоку та повернення українських громадян на батьківщину після завершення війни визначимо створення сприятливих можливостей для розвитку малого й середнього бізнесу та вигідних умов інвестування у проекти в межах Плану відновлення України.

З метою стимулювання відкриття трудовими мігрантами власного бізнесу в Україні поряд з програмами, що передбачають залучення коштів мігрантів, які вони заробили за кордоном, в якості інвестиційних ресурсів, необхідно також розробити механізм кредитування підприємців, який забезпечить можливість дофінансування за кошти державного бюджету 50% витрат, пов'язаних із відкриттям нового підприємства. У січні 2021 р. урядом було виділено 108 млн. грн на фінансування допомоги для трудових мігрантів, які повернулися в Україну і планують інвестувати зароблені за кордоном гроші у створення власного бізнесу [77].

При цьому, фінансова допомога передбачена лише для тих мігрантів, які мають трудовий стаж в Україні не менше 10 років та сплачували податки у фонд соціального страхування. У випадку, якщо стаж роботи мігранта менше

10 років, то фінансова допомога надається у вигляді позики, яку необхідно повернути за 5 років. Така умова практично виключає можливість для молодих осіб, які змушені були емігрувати з України через відсутність роботи, повернутися на батьківщину та розпочати власний бізнес, створивши нові робочі місця. Тому зазначена ініціатива уряду не забезпечить масового повернення трудових мігрантів в Україну.

Для того щоб це рішення стало стратегічним і сприяло не лише поверненню трудових мігрантів в Україну, а й розвитку малого і середнього бізнесу, необхідно його удосконалити з урахуванням умов воєнного стану і потреб повоєнного відновлення економіки. Такий механізм фінансування початкового етапу створення власного бізнесу повинен застосовуватися не лише безпосередньо для трудових мігрантів, але й для членів їхніх родин або для будь-якого новоствореного підприємства, яке залучає грошові перекази трудових мігрантів як початковий капітал, відмінивши при цьому умову наявного трудового стажу в Україні.

Крім цього, стратегічні рішення, спрямовані на заохочення до повернення трудових мігрантів, які працюють за кордоном, можуть виявитися неефективними. Більш перспективними можуть стати заходи, які підтримують розвиток усієї економіки, наприклад, шляхом стимулювання інвестицій та інновацій підприємств, що забезпечить створення нових робочих місць, а також сприятиме формуванню ринкового попиту на продукти інтелектуальної праці, науково-дослідні розробки, що поступово відновить науково-інноваційний потенціал. Це може стати передумовою не лише для припинення «відтоку мізків» за кордон, але й повернення науковців в Україну.

В контексті науково-інноваційного інструменту зменшення еміграційного потоку з України, важливим є сприяння мобільності висококваліфікованих науковців для проведення наукових досліджень, наприклад шляхом реалізації дослідницьких програм, які б фінансувалися як наукові гранти, залучаючи науковців з можливістю залишитися в установах після закінчення стипендії, наданої за певною дослідницькою програмою. Таким чином можна було б

досягти «ефекту сніжної кулі», залучаючи кваліфікованих дослідників з інших країн, а також українських науковців, які працювали за кордоном і вирішили повернутися до України в рамках дослідницької програми.

Започаткувати програму надання фінансової допомоги у вигляді грантів (стипендій) кваліфікованим дослідникам, які раніше працювали в країні та хотіли б повернутися після завершення дослідження в іншій країні. Створення ефективної системи оплати праці, яка дозволить досягти стабільної та гідної заробітної плати.

Незважаючи на масштабні проекти в рамках Плану відновлення України та значні кошти програм міжнародної допомоги, які заплановані для фінансування проектів відбудови, кваліфіковані працівники, які працюють в іншій країні, потребують більше стимулів, ніж просто гарантія роботи відповідно до їх кваліфікації та компетенцій. Підвищення заробітної плати, низькі податки, більш ефективне управління, прозорі закони, удосконалення системи освіти, іпотечне кредитування за низькою відсотковою ставкою та державні програми допомоги можуть спонукати мігрантів повернутися на батьківщину. Важко оцінити вартість такої програми, але можна з високою вірогідністю припустити, що повернення інтелектуального потенціалу до України після завершення війни забезпечить отримання позитивного ефекту від витрачених державою коштів на повернення українських мігрантів у довгостроковій перспективі. Після перехідного періоду адаптації людський капітал, що повертається, генеруватиме доходи до бюджету у вигляді податків, сплачених усередині країни, а також забезпечить підвищення економічного та інтелектуального розвитку в Україні.

Процес еміграції тісно пов'язаний з умовами ведення бізнесу, якістю життя та економічною ситуацією, що склалися як в Україні, так і в країнах тимчасового чи остаточного перебування українських мігрантів. У цій ситуації вплив держави на міграційні процеси є обмеженим, що обумовлене правом громадян на вільне пересування. Проте, цей правовий факт не змінює необхідності розробки і проведення послідовної та адекватної політики щодо

зниження кількості емігрантів як в умовах воєнного стану, так і після завершення війни. Тому, Міністерство соціальної політики, як відповідальний орган виконавчої влади, повинно розробляти спільні програми з Міністерством фінансів України та Міністерством економіки України з чітким визначенням розподілу завдань у сфері еміграції та повернення мігрантів.

Також необхідно розробляти та впроваджувати заходи для мінімізації негативних наслідків еміграції та стимулювання повернення українців, які залишаються за кордоном. Необхідно розробити систему стимулів для повернення, приділяючи особливу увагу людям з компетенціями та кваліфікаціями, які бажані та яких бракує на ринку праці. Важливим елементом цієї системи мають бути цілісні та адекватні явищу комплексні адаптаційні заходи після повернення в країну. Діяльність, яка здійснюється в цій сфері, повинна відповідати широкому розумінню економічної та соціальної політики. Їх мають підтримати організації неурядового сектору.

Поряд із удосконаленням заходів міграційної політики стосовно тих українських громадян, які повертаються з еміграції, необхідно враховувати ситуацію людей, які вирішили залишитися за кордоном на тривалий час. Крім очевидного питання про необхідність збереження та зміцнення зв'язків з країною (зокрема через доступність навчання українською мовою та розширення інформаційних каналів зв'язку з батьківщиною), необхідно забезпечити громадянам України максимальний захист і опіку та протидіяти усім формам дискримінації та порушення їхніх прав.

Отже, для покращення демографічної ситуації та забезпечення економічного зростання Україну необхідно зробити більш привабливою країною, а це означає, що міграційна політика повинна бути пов'язана з довгостроковою та комплексною стратегією підвищення конкурентоспроможності країни, і це питання стає ключовим у сприйнятті ролі цієї політики у вирішенні проблем та використання можливостей, що виникають в умовах активізації міжнародної мобільності.

Висновки до розділу

1. Після приєднання до ЄС в країнах Центральної та Східної Європи відбувалося істотне зростання еміграційних потоків, що обумовило розробку їхніми урядами відповідних заходів в межах міграційної політики. У той час, як міграційна політика ЄС розроблялася в основному з метою вирішення проблем імміграції та пришвидшення інтеграції іммігрантів у європейське суспільство, Польща, Чехія, Румунія, Литва, Латвія та інші країни змушені були впроваджувати заходи соціально-економічного характеру для покращення рівня життя та сприяння поверненню трудових мігрантів на батьківщину. Результати впровадження цих заходів є суперечливими і не підтверджують ефективності такої еміграційної політики, оскільки відсутні статистичні дані про повернення трудових мігрантів до вказаних країн ЦСЄ, проте потік емігрантів зменшився, що вважається позитивним ефектом з точки зору демографії та економічного розвитку.

2. Застосування в Україні досвіду європейських країн щодо зменшення еміграції та повернення трудових мігрантів на даний час ускладнюється тим, що тривають воєнні дії та кілька мільйонів українських біженців змушені залишатися в країнах ЄС. Уряди цих країн створили сприятливі умови для проживання та працевлаштування українців, в результаті чого значна кількість наших громадян не повернуться на батьківщину. Проте, досвід країн ЦСЄ підтверджує важливість та необхідність удосконалення міграційної політики України в комплексі з проведенням відповідних змін в соціальній та економічній політиці.

3. Стратегічним завданням для уряду визначимо удосконалення міграційної політики в частині еміграції та розробку комплексних заходів в межах соціально-економічної політики держави, спрямованих на покращення якості життя в Україні. З метою зменшення еміграційного потоку після завершення війни необхідно максимально використати можливості Плану відбудови України, який передбачає реалізацію інфраструктурних проектів із залученням міжнародної фінансової допомоги. Створення нових робочих місць

з належним рівнем заробітної плати за умови пріоритетного працевлаштування українських громадян дозволить також повернути значну частину біженців і трудових мігрантів в Україну. Стимулювання повернення трудових мігрантів в Україну повинно відбуватися за рахунок впровадження ефективних механізмів, які забезпечать вигідні умови інвестування у розвиток малого і середнього бізнесу.

ВИСНОВКИ

1. Міжнародна міграція розглядається як переміщення фізичної особи або сім'ї з країни постійного проживання до іншої країни на тривалий період (понад 1 рік) з метою покращення умов життя та забезпечення економічних, соціальних та психологічних потреб. Еміграція виникає під впливом внутрішніх соціально-економічних чинників в країні походження мігранта, що змушують його прийняти рішення про виїзд до іншої країни. Одним з основних чинників еміграції є різниця в заробітній платі в країні походження мігранта та в приймаючій країні, тому підвищення зарплати в країні обумовлює зменшення еміграційного потоку.

2. Кількісна оцінка процесу еміграції здійснюється за допомогою аналізу таких показників: кількість емігрантів, сальдо міграції, коефіцієнт валового міграційного відтоку населення, коефіцієнт ефективності міграції. Для оцінки впливу еміграції на економічний розвиток України застосовують регресійний аналіз, де незалежними змінними є показники, що характеризують еміграцію, а залежні змінні включають: обсяг ВВП, обсяг ВВП у розрахунку на одного мешканця, індекс ВВП, рівень безробіття, кількість зайнятого населення, кількість працездатного населення, доходи та витрати населення.

3. Упродовж 2010-2021 рр. міждержавна міграція в Україні характеризувалася такими тенденціями: переважання кількості іммігрантів над кількістю емігрантів та додатнім сальдо міграції; переважанням міського населення та переважанням чоловіків у віці 20-44 років в еміграційному потоці; збільшенням коефіцієнта валового міграційного відтоку населення; зниженням коефіцієнта ефективності міграції; збільшенням обсягів приватних грошових переказів з-за кордону. У 2022 р. після початку війни відбулося істотне збільшення еміграції внаслідок виїзду українських біженців за кордон.

4. Регресійний аналіз залежності ситуації на ринку праці України від еміграції дозволив виявити такі залежності: негативний вплив зростання частки грошових переказів у ВВП та грошових переказів від осіб, що працюють за кордоном більше року, на кількість населення працездатного віку; прямий

вплив збільшення частки грошових переказів у ВВП на рівень безробіття; негативний вплив збільшення частки грошових переказів у ВВП та обсягів заробітної плати, отриманої з-за кордону, на середньооблікову кількість штатних працівників; позитивний вплив зростання частки грошових переказів у ВВП та обсягів заробітної плати, отриманої з-за кордону, на номінальну середньомісячну заробітну плату в Україні; негативний вплив зростання кількості емігрантів та частки грошових переказів у ВВП на темпи зміни реальної зарплати в Україні; позитивний вплив на зайнятість працездатного населення та на темпи зростання реальної зарплати здійснює збільшення обсягів загальної суми приватних грошових переказів в Україну.

5. Результати проведеного дослідження підтвердили наявність оберненої залежності ВВП у фактичних цінах від зміни частки грошових переказів у ВВП та обсягів грошових переказів робітників, що працюють за кордоном більше року, та пряму залежність від зміни загальної суми приватних переказів до України з-за кордону. Також виявлено позитивний вплив зміни частки грошових переказів у ВВП та заробітної плати, отриманої з-за кордону, на обсяги оптової торгівлі та роздрібного товарообороту підприємств України. За результатами наших розрахунків виявлено обернену залежність реального доходу населення від кількості емігрантів та заробітної плати, отриманої з-за кордону, а також істотний позитивний вплив загальної суми приватних переказів в Україну на зміну реального наявного доходу населення.

6. Істотне зростання еміграційних потоків в країнах Центральної та Східної Європи після їх приєднання до ЄС обумовило розробку їхніми урядами відповідних заходів соціально-економічного характеру для покращення рівня життя та сприяння поверненню трудових мігрантів на батьківщину. Застосування в Україні досвіду європейських країн щодо зменшення еміграції та повернення трудових мігрантів на даний час ускладнюється тим, що тривають воєнні дії та кілька мільйонів українських біженців змушені залишатися в країнах ЄС. Досвід країн ЦСЄ підтверджує важливість та

необхідність удосконалення міграційної політики України в комплексі з проведенням відповідних змін в соціальній та економічній політиці.

7. Для зменшення еміграційного потоку після завершення війни необхідно максимально використати можливості Плану відбудови України, який передбачає реалізацію інфраструктурних проектів із залученням міжнародної фінансової допомоги. Створення нових робочих місць з належним рівнем заробітної плати за умови пріоритетного працевлаштування українських громадян дозволить також повернути значну частину біженців і трудових мігрантів в Україну. Стимулювання повернення трудових мігрантів в Україну повинно відбуватися за рахунок впровадження ефективних механізмів, які забезпечать вигідні умови інвестування у розвиток малого і середнього бізнесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. World Migration Report 2020. International Organization for Migration, Geneva. URL: https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr_2020.pdf.
2. Eisenstadt, S.N. Analysis of Patterns of Immigration and Absorption of Immigration, Population Studies. 1953. Vol. 7. №2. Pp. 167-180. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00324728.1953.10415301>.
3. Geist B. Sociologicky slovník. 1992. 580 p.
4. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 2 / Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. К.: Видавничий центр «Академія», 2001. 848 с.
5. Слюсаревський М.М., Блинова О.Є. Психологія міграції. Кіровоград: ТОВ «Імекс ЛТД», 2013. 244 с.
6. Моисеенко В.М. Миграция как объект комплексного исследования. Народонаселение: современное состояние и перспективы развития научного звания. М.: МГУ. 1997. С. 23-30.
7. Зовнішні трудові міграції населення України / За ред. Е.М. Лібанової, О.В. Позняка. К.: РВПС України НАН України, 2002. 206 с.
8. Малиновська О.А. Мігранти, міграція та Українська держава: аналіз управління зовнішніми міграціями: Монографія. К.: Вид-во НАДУ, 2004. 123 с.
9. Борута І. Міграційне право ЄС. К.: Вид-во ІМВ КНУ ім. Т. Шевченка. 130 с.
10. Безуглий П.Г. Вплив державної політики на міграційні процеси в Україні (2010-2017 рр.). Дис.... докт. філософ. Спец. 052 «Політологія» 05 – соціальні та поведінкові науки. Вінниця: Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2019. 209 с.
11. Gieorgica, J.P. Polskie migracje w świetle procesów globalnych. PRESSCOM. Wrocław, 2018.
12. Безуглий П.Г. Теоретичні засади дослідження міграційних процесів. Політичне життя. 2018. №1. С. 5-13.

13. Kacperska, E. Międzynarodowe przepływy siły roboczej. Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Ekonomia i Organizacja Gospodarki Żywnościowej. 2016. №116. SGGW. Warszawa.

14. Wpływ emigracji zarobkowej na gospodarkę Polski. Ministerstwo gospodarki. Departament analiz i prognoz. Warszawa. 2007. 51 s.

15. Bożyk, P. Egzemplifikacja międzynarodowych stosunków gospodarczych. WSHiP im. Łazarskiego. 2004. s. 99.

16. Kawczyńska-Butrym, Z. Migracje – zmiany położenia społecznego. W: Migracja – wyzwanie XXI wieku, Zięba, M. (red.). Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II. Lublin. 2008.

17. Kawczyńska-Butrym, Z. Migracje. Wybrane zagadnienia. Wydawnictwo M. Curie-Skłodowskiej. Lublin, 2009.

18. Skoczek, M. Migracje międzynarodowe. W: Bąkiewicz, A., Żuławska, U. (red.). Rozwój w dobie globalizacji. PWE, Warszawa, 2010.

19. Kępińska, E. Migracje sezonowe z Polski do Niemiec. Mechanizmy rekrutacji, rola rodziny i zróżnicowanie według płci. Studia Migracyjne. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2008.

20. Przytuła, S. Migracje międzynarodowe i ekspatriacja. Perspektywa indywidualna, organizacyjna, społeczno-kulturowa. Warszawa, Difin. 2017.

21. Puchalska, K., Barwińska-Majdowicz, A. Międzynarodowe przepływy kapitału i siły roboczej. Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego. Rzeszów. 2010.

22. Olsson G. Distance and human interaction. A migration study. *Geografiska Annaler*. 1965. vol.47. ser. B. No.1. pp. 3-43. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/04353684.1965.11879282>.

23. Janicki, W. Przegląd teorii migracji ludności. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*. 2007. Vol. LXII/14. Sectio B. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej. Lublin. s. 286-287.

24. Bauer T., Zimmermann K. F. Assessment of Possible Migration Pressure and its Labour Market Impact Following EU Enlargement to Central and Eastern

- Europe. IZA Research Report. 1999. №3. Bonn.
<https://www.iza.org/publications/r/79/assessment-of-possible-migration-pressure-and-its-labour-market-impact-following-eu-enlargement-to-central-and-eastern-europe>.
25. Mueller Ch. F. The Economics of Labor Migration. A Behavioral Analysis. London. 1982. <https://www.elsevier.com/books/the-economics-of-labor-migration/mueller/978-0-12-509580-8>.
26. Fehler, W., Cebul, K., Podgórska, R. Migracje jako wyzwanie dla Unii Europejskiej i wybranych państw członkowskich. Difin. Warszawa, 2017.
27. Kaczmarczyk P. Migracje zarobkowe Polaków w dobie przemian. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego. 2005.
28. Górny A., Kaczmarczyk P. Uwarunkowania i mechanizmy migracji zarobkowych w świetle wybranych koncepcji teoretycznych. Seria: Prace migracyjne. 2003. №49. 92 s.
29. Taylor J. E. (ed.). Development Strategy, Employment and Migration: Insights from Models. OECD, Paris. 1996.
30. Bhagwati, N. J., Srinivasan, P. A. Lectures on International Trade. Cambridge, Mass.: The MIT Press. 1998. 614 p.
31. Massey D. S., Arango J., Hugo G., Kouaouci A., Pellegrino A., Taylor J. E. Theories of international migration: review and appraisal. Population and Development Review. 1993. Vol.19. pp. 431-467.
32. Zlotnik H. Trends of international migration since 1965: what existing data reveal. International Migration. 1999. Vol.37 (1). Pp. 21-61.
33. Arango J. Explaining migration: a critical view. Blackwell Publishers, UNESCO. 2000. <https://syedalisociology.weebly.com>.
34. Федірко Н., Нестерова І. Зовнішня трудова міграція та стан ринку в Україні. Макроекономічне оцінювання публічного сектору в антикризовому управлінні : матеріали наук. прикладних дослідж. освіт.-проф. програми 281 «Публічне управління та адміністрування» за 2017–2018 рр. / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана», Ф-т економіки та

упр., Каф. нац. економіки та публічного упр. ; [редкол.: І. Й. Малий (голова) та ін.]. Електрон. текст. Київ: КНЕУ, 2019. С. 80–101.
<https://ir.kneu.edu.ua/handle/2010/30348?show=full>.

35. Elwell, Frank W. Wallerstein's World-Systems Theory. 2013.
<http://www.faculty.rsu.edu/~felwell/Theorists/Essays/Wallerstein1.htm>.

36. Wallerstein, Immanuel. The Essential Wallerstein. New York: The New Press, 2000.

37. Borjas G. J. The Labor Demand Curve IS Downward Sloping: Reexamining the Impact of Immigration on the Labor Market. The Quarterly Journal of Economics. 2003. №118(4). Pp. 1335-1374.

38. Mishra P. Emigration and Wages in Source Countries: Evidence from Mexico. IMF Working Paper. 2006. WP/06/86.
https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=901877.

39. Gangon J. «Quédate con nosotros?» The Impact of Emigration on Wages in Honduras. OECD Working Paper, 2010. URL:
<http://www.oecd.org/dataoecd/6/42/47413923.pdf>.

40. Borjas G. J. Labor Outflows and Labor Inflows in Puerto Rico. NBER Working Papers. 2007. No. 13669. <https://ideas.repec.org/p/nbr/nberwo/13669.html>.

41. Kowalska K. Wpływ emigracji poakcesyjnej na polski rynek pracy: rozprawa doktorska. Uniwersytet Warszawski, Wydział Nauk Ekonomicznych. Warszawa, 2013. 129 s.

42. Vučković, V., & Škuflić, L. The effect of emigration on financial and social pension system sustainability in EU new member states: Panel data analysis. Economics and Sociology. 2021. №14(1). Pp. 145-158.

43. Шиманська О., Кондратюк В. Аналіз впливу факторів виштовхування робочої сили з ринку праці України. European scientific journal of Economic and Financial innovation. 2020. №2(6). С. 108-119.

44. Романенко І.О. Статистичний аналіз трудової міграції: дис. ... канд. екон. наук., спец. 08.00.10 – Статистика. К.: Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана. 2015. 219 с.

45. Maslii, N., Demianchuk, M., Britchenko, I., Bezpartochnyi, M. Modeling Migration Changes According To Alternative Scenarios in the Context of the Global COVID19 Pandemic: The Example of Ukraine. Economic Studies (Ikonomicheski Izsledvania). 2022. №31 (1). pp. 58-71.

46. Міграційний рух населення за типом місцевості у 2002-2021 роках. <https://ukrstat.gov.ua/>.

47. Міграційний профіль України за 2020 р. К.: Державна міграційна служба України. 2021. 138 с.

48. Кількість міждержавних мігрантів за віком, статтю та типом місцевості у 2021 році. <https://ukrstat.gov.ua>.

49. Населення України. Державна служба статистики України. <https://ukrstat.gov.ua/>.

50. Remittances to Reach \$630 billion in 2022 with Record Flows into Ukraine. <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2022/05/11/remittances-to-reach-630-billion-in-2022-with-record-flows-into-ukraine>.

51. Обсяги приватних грошових переказів в Україну за основними країнами. Статистика зовнішнього сектору. Національний банк України. <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external>.

52. Робоча сила за статтю, типом місцевості та віковими групами. URL: <https://ukrstat.gov.ua/>.

53. Зайнятість населення за статтю, типом місцевості та віковими групами. URL: <https://ukrstat.gov.ua/>.

54. Безробіття населення (за методологією МОП) за статтю, типом місцевості та віковими групами. URL: <https://ukrstat.gov.ua/>.

55. Середньооблікова кількість штатних працівників за видами економічної діяльності. URL: <https://ukrstat.gov.ua/>.

56. Середньомісячна заробітна плата за видами економічної діяльності за період з початку року. URL: <https://ukrstat.gov.ua/>.

57. Темпи зростання/зниження номінальної та реальної заробітної плати у 2010-2021 роках. URL: <https://ukrstat.gov.ua/>.

58. Валовий внутрішній продукт (1990-2020 pp.). <https://ukrstat.gov.ua/>.
59. Індекси промислової продукції в Україні. <https://ukrstat.gov.ua>.
60. Структура оптового товарообороту підприємств оптової торгівлі. <https://ukrstat.gov.ua>.
61. Роздрібний товарооборот підприємств роздрібної торгівлі за товарними групами. <https://ukrstat.gov.ua>.
62. Доходи та витрати населення (2012-2020). <https://ukrstat.gov.ua/>.
63. Vuksanović Herceg I., Herceg T., Škuflić L. New EU member states' emigration: Projections for future and lessons for the new EU candidates. Zagreb International Review of Economics & Business. 2020. Vol. 23. No. 2. pp. 129-140.
64. Macura, M. Economic growth, immigration and ethnic structure change in Southeastern Europe: A look ahead. Ekonomika preduzeća. 2010. №58(5-6). Pp. 251-260.
65. „Drenaż mózgów” czyli migracje potencjału intelektualnego. <https://www.parp.gov.pl>.
66. Raport Europejskiego Komitetu Regionów: Addressing brain drain: The local and regional dimension, 2018. <https://cor.europa.eu/en/engage/studies/Documents/addressing-brain-drain/addressing-brain-drain.pdf>.
67. Grupie Wyszehradzkiej brakuje rąk do pracy. https://www.euractiv.pl/section/grupa-wyszehradzka/special_report/grupie-wyszehradzkiej-brakuje-rak-do-pracy.
68. Lesińska M., The Dilemmas of Policy Towards Return Migration. The Case of Poland After the EU Accession, Central and Eastern European Migration Review. 2013. Vol. 2. №1.
69. Rządowy Program Pierwszy biznes - Wsparcie w starcie. <https://www.bgk.pl/programy-i-fundusze/programy/program-pierwszy-biznes-wsparcie-w-startcie>.
70. Wyniki naboru w Programie Polskie Powroty. <https://nawa.gov.pl/nawa/aktualnosci/wyniki-naboru-w-programie-polskie-powroty>.

71. Через війну з України назавжди може емігрувати до 5 мільйонів людей, – Елла Лібанова. <https://espreso.tv/cherez-viynu-z-ukraini-nazavzhdi-mozhe-emigruvati-do-5-milyoniv-lyudey-ella-libanova>.

72. Мазепа І. Як велике переселення українців вплине на економіку. <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/04/25/686191/>.

73. Коломієць О. "Як ми вас усіх зберемо?". Чому не всі біженці повернуться в Україну. <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/05/30/687530/>.

74. Про зовнішню трудову міграцію. Закон України від 05.11.2015. № 761-VIII. Редакція від 27.12.2019. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-19>.

75. Стратегія міграційної політики до 2025 року: основні положення. <https://europewb.org.ua/strategiya-migratsijnoyi-polityky-do-2025-roku/>.

76. Стратегія державної міграційної політики України на період 2025 р. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 липня 2017 р. № 482-р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80>.

77. Войтюк Т. Як зупинити трудову міграцію українців за кордон. Думка експерта. <https://suspilne.media/100630-ak-zupiniti-trudovu-migraciju-ukrainciv-za-kordon-dumka-eksperta>.